

IZVJEŠĆE ALOISA RIEGLA O DIOKLECIJANOVOJ PALAČI IZ 1903. GODINE

Franko Ćorić
Marko Špikić

UDK: 7.01-05 Riegl, A.
7.025.4 (497.5 Split)
Izvorni znanstveni rad
Franko Ćorić
Marko Špikić
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet u Zagrebu

U članku se donosi prijevod i komentar Izvješća Aloisa Riegla o Dioklecijanovoj palači u Splitu iz 1903. godine. Riegl kao konzervator bečkoga Središnjeg povjerenstva daje svoje viđenje problema vezanih uz očuvanje objekata unutar Palače. U stajalištima izloženim u Izvješću i zastupanim na zasjedanju Povjerenstva Dioklecijanove palače 1904. u Splitu težište je stavio na očuvanje zgrade biskupije, nasuprot htijenjima Bulića, Niemannna i predstavnika lokalne zajednice. U Izvješću je, pišući o zgradi stare splitske biskupije, primijenio teorijski sustav raznolikih vrijednosti kulturne baštine, izložen u djelu *Moderni kult spomenika*, objavljenom 1903. godine.

Uvod

Dioklecijanova palača u Splitu već je stoljećima predmet divljenja, proučavanja i interpretacije. U tom se arhitektonskome sklopu nalaze dvije značajne konstante: fizička pojavnost arhitekture, koja je stoljećima prkosila preinakama, i interpretacije njezinih posjetitelja. Recepcija je Palače, počevši od historijskoga tumačenja preobražaja antičkog sklopa u srednjovjekovni grad kod Porfirogeneta i Tome Arhiđakona, preko putnih izvješća Ćirijaka Ankonitanca, do slikovnih prikaza novovjekih antikvara i arhitekata, izgradila samostalnu povijest. Ona se poklapa s europskim projektom otkrivanja starovjekovne civilizacije, koja je od XV. stoljeća doživjela znatne preobrazbe i specijalizaciju u obliku antikvarnih žanrova. Dioklecijanova je palača, podjednako zbog svojih estetskih i povijesnih vrijednosti, ali i zbog promatrača koji su te kakvoće prepoznali i oblikovali u

osebujnu estetiku recepcije i istraživačku predaju, postala spomenik usporediv s jednako poznatim starovjekovnim građevinama italskog poluotoka. Pritom nije potrebno ulaziti u dokazivanje povijesne i umjetničke vrijednosti sklopa u odnosu na druge objekte njegove vrste ili doba, slijedeći Winckelmannova načela. Dovoljno je samo proučiti povijest njegove recepcije da se dobije jasnija slika o vjekovnom potvrđivanju njegove vrijednosti. Splitska je Palača, poput »glavnih mjesta« antikvarne očaranosti iz stoljećima dominantne baštine grada Rima, doživjela zanimljiv recepcijski put, koji je vodio od distanciranoga estetskog divljenja starini do prijedloga za fizičko interveniranje u njezinu tvar, preoblikovanu zbog društveno-povijesnih mijena.

Prva predaja ima obrise samostalne povijesti, koja do našega doba još nije izazvala stvaranje velike, zasebno oblikovane historijske rasprave, a razvija se i mijenja prema umijeću prikazivača splitskih starina, od kratkih tekstualnih opisa Cirijska Ankonitanca, Giambattiste Giustiniana, Ivana Tomka Mrnavića i Jacoba Spona do slikovnih prikaza Palladia, Serlia, Spona, Whelera, Fischera von Erlacha i Farlatija. Druga, *intervencionistička* predaja nastupila je sredinom XVIII. stoljeća razvitkom prosvjetiteljskoga skepticizma, arheološke autopsije, antikvarnog avanturizma pri otkriću Istoka i interesom za klasični ideal cjelovitosti.¹ Zasnivajući se na autopsiji, Adamovi su prikazi postojećeg stanja, a posebno prikazi idealne cjelovitosti, dali temelja arheološko-restauratorskoj znatizelji istraživača XIX. stoljeća. Za razliku od Fischera von Erlacha, koji je na temelju glasina rekonstruirao »moguće svjetove« antičkih lokaliteta (Babilona, Rima, Jeruzalema, Ninive, Splita, Gize...), Adam je aktualizirao problem integriteta spomenika, otvoren u XVI. stoljeću, kada je Giovanni Angiolo Montorsoli dodao izgubljene udove nedavno iskopanoj statui Laokoonta. Otvaranjem novih nalazišta u Egini, Saloni, Akvileji, Carnuntumu, Brescii i Ateni arheologija je ušla u novu doba, a zahvaljujući spoju arheoloških iskapanja i restauratorskih »oslobađanja« komunikacija s antičkom baštinom više se nije zasnivala samo na optičkom nego i na taktilnom doživljaju posvećenih arheoloških fragmenata. Štoviše, posvećeni je *monumentum* prema tadašnjem uvjerenju bilo nemoguće doživjeti optički ako mu nije prethodio taktilni čin uklanjanja naknadno srasloga povijesnog sloja, kao i pokušaj reintegracije izvorne ili idealne cjelovite slike.²

¹ Historijat recepcije Dioklecijanove palače redovito se uzima kao *pomoćno* znanje u interpretacijama sklopa. Ono se pojavljuje sredinom XIX. stoljeća, kada prvi arheolozi i konzervatori u Splitu (Francesco Carrara, Vicko Andrić, Francesco Lanza) pišu o prethodnicima u poslu ili polemiziraju sa suvremenicima. Bulićev i Karamanov osvrt u *Palači cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927., str. 24-44 nastavlja se na tu predaju.

² Ideja ne pripada samo naraštaju klasicista s početka XIX. stoljeća u Rimu i stilskih restauratora Srednje i Zapadne Europe sredinom toga stoljeća, nego i talijanskim teoretičarima sredine XX. stoljeća. Tako se Renato Bonelli nakon razaranja Italije u Drugom svjetskom ratu u knjizi *Architettura e restauro* 1959. zalaže za »kritičko restauriranje«, koje podrazumijeva *oslobađanje* umjetničkog djela od *manje vrijednih* dodataka. Usp. G. Carbonara, *Avvicinamento al restauro. Teoria, storia, monumenti*, Napoli 1997., 291-295, koji proces *reintegracije slike* razlikuje od stilskih restauratora, premda su Viollet-le-Duc i Bonelli u fazi reintegracije morali računati na hipotezu, pa i kreativnu maštovitost.

Zahvaljujući poduzetnosti novih kolonista nakon propasti Mletaka, u dalmatinskim su se prostorima na posvećenoj antičkoj baštini zbile promjene koje su vremenski bliske i konceptijski srodne onima u Rimu i nešto poslije u Ateni. Vrlo pojednostavnjeno rečeno, najveći je dio restauratorskih postupaka XIX. stoljeća na europskoj kulturnoj baštini ostavio trag metoda koje se mogu nazvati arbitrarnim ili pristranim restauratorskim interveniranjem. One su sjedinjavale naizgled nepomirljive zanesenjake za starine u Europi, podijeljene u tabore klasicista i medijevista, vodeći ih u diskriminacijske intervencije, od atenske Akropole, na kojoj su žrtvovani svi povijesni slojevi osim antičkih, do srednjovjekovnih katedrala, u kojima su renesansne i barokne prigradnje padale žrtvom isključivosti u shvaćanju stilske čistoće (*Stilreinheit*) i stilskoga jedinstva (*Stileinheit*).

Tu je historiju recepcije obogatio – ili dodatno zakomplicirao – obrat u poimanju europske kulturne baštine, koji se zbio oko 1880. godine. Tada su tvrdnje Johna Ruskina o destruktivnoj naravi restauratorske intervencije i potrebi konsolidacije, preventivne zaštite i stalnoga nadzora zaslugom Williama Morrisa i *Društva za zaštitu starih građevina* doživjele društveni uspjeh u Engleskoj, potom u Italiji raspravama i proglasima Camilla Boita, Alvisea Piera Zorzija i Tita Vespasiana Paravicinija, a posebno u zemljama njemačkoga govornog područja u tekstovima Wilhelma Lübkea, Hermanna Muthesiusa, Paula Clemena, Georga Dehia, Corneliusa Gurlitta i Aloisa Riegla.³ Pripadnike akademskih krugova Srednje Europe te su promjene dovele do duboke sumnje prema svakoj vrsti restauriranja. Kako se konzervatorska struka u to doba konstituirala kao predmet interesa upravitelja, arhitekata i uglednih istraživača u historijskim znanostima – oblikujući vlastitu etiku i metodologiju – nije se moglo govoriti o općeprihvaćenim načelima nego prije o raznim viđenjima najuglednijih europskih historičara umjetnosti. Ta se činjenica, koja pokazuje da pomno promišljena znanstvenost konzervatorske ideje u Europi nikada nije mogla doseći socijalnu ritualizaciju i nacionalnu posvećenost kakvu je doživjelo stilsko restauriranje, vidi i na primjeru Dioklecijanove palače. Zato se čini potrebnim podastrijeti stručnoj javnosti jedan od dokumenata koji svjedoči o bitnom povijesnom segmentu rasprave o recepciji vrijednosti splitske Palače. Važnost spomenika i važnost njezina tumača, o čijem smo odnosu već nešto rekli, u Rieglovu se Izvješću stapaju u jednako vrijedne probleme, ne nudeći čitatelju (ili barem ne eksplicitno) povijesno-umjetničku analizu, nego i primjenu aktualne i ubrzo osnažene teorije konzerviranja, koja je, uz prekide, zanimljiva i našem vremenu. Čuvenost sudionika u toj raspravi i zanimljivost novih koncepcija, izricanih na konzervatorskim skupovima i objavljivanih u časopisima poput austrijskih *Mittheilungen* i *Jahrbuch* Središnjeg povjerenstva, njemačkog *Die Denkmalpflege* i talijanske *Nuova antologia* samo potvrđuje trajnost moći očaravanja posjetitelja koju Palača održava do danas.

³ O promjenama percepcija usp. J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, Oxford 2001., 174-208, G. Dehio – A. Riegl, *Konservieren, nicht restaurieren. Streitschriften zur Denkmalpflege um 1900*, prir. M. Wohlleben i G. Mörsch, Braunschweig-Wiesbaden 1988., N. Huse (prir.), *Deutsche Texte aus drei Jahrhunderte*, München 1996., 84-123.

U domaćoj se stručnoj javnosti manje raspravljalo o Rieglovu Izvješću o Dioklecijanovoj palači, kojem su se, kao i Rieglu djelu u cjelini, istraživači vratili u novije doba.⁴ U središtu interesa ovoga rada taj je Riegl tekst, nastao u listopadu 1903. godine, a objavljen u *Priopćenjima Središnjeg povjerenstva* iste godine.⁵ Cilj je rada komentirati spis, staviti ga u prostorno-vremenski kontekst te razjasniti Rieglu ulogu u prihvaćanju konzervatorske koncepcije očuvanja Palače.

Rieglovo je Izvješće u nas nedovoljno proučeni dokument, posebno ako se u obzir uzmu arheološke intervencije unutar Palače u posljednjoj polovici stoljeća. Kako u stručnim i znanstvenim krugovima, tako ni u konzervatorskoj praksi XX. stoljeća o porukama izrečenim u tekstu nisu vođene dostatne rasprave. Takvo stanje svakako pripada širem problemu recepcije Rieglova djela, koje je iz više razloga doživjelo prekide i na svjetskoj razini. U nas je zanimljivo postupno zamiranje interesa za Rieglu inovacijske zamisli nakon njihova evociranja u spomenutoj Bulićevoj i Karamanovoj monografiji.⁶ To se, kako se čini, podjednako zbilo u nacionalnoj povijesti umjetnosti i konzerviranju, koje je Riegl u svom djelovanju pred kraj života pokušao metodološki i praktično zbližiti. Budući da Bulić i Karaman sredinom dvadesetih godina nisu mogli u potpunosti prihvatiti Rieglu postavke o jednakovrijednosti povijesnih slojeva i artefakata, nakon

⁴ Interes je za Rieglu djelo, poput interesa za djela njegovih prethodnika i suvremenika iz područja povijesti umjetnosti i teorije konzerviranja (Ruskin, Viollet-le-Duc, Boito, Dehio), oživljen u posljednjoj četvrtini XX. stoljeća. Dok je u kulturnom krugu Srednje Europe i Italije njegova važnost bila neupitna (postumne publikacije njegovih djela u Austriji: *Gesammelte Aufsätze*, Beč 1929., dva talijanska izdanja *Die spätromische Kunstindustrie* 1950-ih godina, ali i prijevod iz *Gramatike likovnih umjetnosti* S. Knežević u *Životu umjetnosti* 10, 1969.), u posljednjih tridesetak godina Riegl je doživio znatnu recepciju i u anglo-američkoj kritici. Tomu je pomogla studija M. Olin, *Alois Riegl: Art History and Theory*, Cambridge, Mass. 1980., a interes traje do danas (M. Gubser, *Time's Visible Surface: Alois Riegl and the Discourse on History and Temporality in Fin-de-Siècle Vienna*, Detroit, 2006.). Na hrvatskom o recepciji djela usp. M. Špikić, »Kunstwollen i recepcija umjetničkih oblika«, *15 dana*, 5-6(2005.), 38-46. Tekst Izvješća u novije su doba objavili E. Bacher, *Kunstwerk oder Denkmal? Alois Riegls Schriften zur Denkmalpflege*, Beč-Köln-Weimar, 1995., 175 i S. Scarrochia, *Alois Riegl. Teoria e prassi della conservazione dei monumenti*, Bologna 2003., 335-341. Usp. i J. Jokilehto, *op. cit.* (3), 218-219, kao i S. Scarrochia, »La ricezione della teoria della conservazione di Riegl fino all'apparizione della teoria di Brandi«, u: *La teoria del restauro nel Novecento da Riegl a Brandi. Atti del Convegno Internazionale di Studi*, (ur.) M. Andaloro, Firenze 2006., 35-50.

⁵ A. Riegl, »Bericht über eine im Auftrage des Präsidiums der k. k. Zentral-Kommission zur Wahrung der Interessen der mittelalterlichen und neuzeitlichen Denkmale innerhalb des ehemaligen Diocletianischen Palastes zu Spalato durchgeführte Untersuchung«, *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission*, III. serija, 2 (1903.), stupci 333-341. *Priopćenja* je hrvatski prijevod početka naziva časopisa, sa svrhom lakšeg uklapanja u hrvatsku sintaksu.

⁶ F. Bulić – Lj. Karaman, *op. cit.* (1), 139: »Promatrajući kasnu antiku, a slobodan od dogmatičnih predrasuda, (...) Riegl i njegova škola ne vide u ovoj dekadencu ili nazadak umjetnosti (...) već u njoj radije nazire dosljednu promjenu antikle umjetnosti, nužno izazvanu novom estetskom voljom (*Kunstwollen*) onog doba« i str. 141: »Za Riegla nema uopće nazatka ni u historiji ni u umjetnosti, kao što ni zastoja: on poznaje samo vječitu mijenu prema unutarnjim zakonima razvijanja.«

razaranja u Drugom svjetskom ratu i stvaranja novih konzervatorskih koncepcija koje je Tomislav Marasović stavio pod rodni naziv *aktivni pristup*, Rieglovo pro-ročanstvo o XX. stoljeću kao stoljeću starosne vrijednosti (*Alterswert*) stavljeno je *ad acta*.⁷

Mirko Šeper u enciklopedijskoj natuknici o Dioklecijanovoj palači iz 1962. navodi da je 1903. godine osnovano Povjerenstvo Dioklecijanove palače, koje je u odnosu na dotadašnja shvaćanja zauzelo *mnogo ispravnije stajalište*: problem ne leži u restauriranju, već u konzerviranju spomenika, uključivši objekte svih stilskih epoha, ukoliko nose tipične značajke tih epoha.⁸

Takvo je shvaćanje vrijednosti Palače poslužilo kao osnova za upis povijesne jezgre grada Splita na UNESCO-ov Popis svjetske kulturne baštine 1979. godine. Uviđanju vrijednosti Palače umnogome je pridonijelo stajalište pomirljivijega konzerviranja i kompleksnije kritičke valorizacije kao suprotnosti stilskom restauriranju, koje je u Dalmaciju prodrlo posredstvom Bečke škole povijesti umjetnosti i Središnjeg povjerenstva. Problem, koji je zaljubljenike u kulturnu baštinu u XIX. stoljeću podijelio u tabore za restauriranje i protiv njega (od polemike Georgea Gilberta Scotta s Ruskinom 1850. godine preko Lübkeove osude restauriranja minhenske Frauenkirche 1861. do Morrisova *anti-scrape* pristupa 1877. godine) u Splitu je zadobio zanimljivu inačicu. Opća su načela imala biti primijenjena na jedan otprije prepoznati i državnim uredbama zaštićeni spomenik. No, osim prepoznavanja vrijednosti antičke arhitekture i postupnog otkrivanja vrijednosti kasnijih epoha (Bulić im je granicu vidio prije Dominisova doba), unutar zidova Palače postojali su problemi vlasništva i praktične uporabe, pa tako i preobrazbe starih objekata i njihova okoliša. Materijalne i duhovne vrijednosti preoblikovane Palače oduvijek su supostojale kao manihejske suprotnosti, kojima ni rani ukaz habsburške kuće o posvećenju Dioklecijanove arhitekture nije mogao umanjiti snagu. Rad uglednih upravitelja i istraživača na očuvanju splitske Palače stoga je u sebi sadržavao specifično nasljeđe – nasljeđe praktične egzistencije starih građevina te prepoznavanja i posvećenja njihove estetske i povijesne vrijednosti, ili nasljeđe spomeničkog bitka i njegove recepcije – prema kojem su se sudionici rasprave morali očitovati.

Ishod prve sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače

Našom su se kulturnom baštinom od nastanka Bečke škole povijesti umjetnosti sredinom XIX. stoljeća pa do propasti Monarhije bavili prvaci te istraži-

⁷ Riegl piše da je XIX. stoljeće bilo stoljeće povijesne vrijednosti, a godine 1903. mu se čini da će XX. stoljeće postati stoljećem *starosne* vrijednosti. Usp. A. Riegl, „*Moderni kult spomenika. Njegova bit, njegov postanak*“, u: *Anatomija povijesnoga spomenika*, ur. M. Špikić, Zagreb 2006., 366. Usp. i T. Marasović, *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, Zagreb – Split 1983., gdje se ne spominje Rieglov splitski angažman, iako je na str. 73 spomenuto *Povjereništvo za zaštitu Palače*. Usp. i T. Marasović, *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Split 1985., gdje se elaboriraju razlike između prijeratnih i poslijeratnih koncepcija.

⁸ M. Šeper, »Dioklecijanova palača u Splitu«, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, Zagreb 1962., 51-53. Naglasci autorā. Šeper parafrazira tekst iz knjige Bulića i Karamana, *op. cit.* (1), 273-274.

vačke paradigme. Način rada već se na početku toga stoljeća razdvojio na historijsko-autopsijsko istraživanje baštine u krugu antikvara i prvih povjesničara umjetnosti (koji promatraju predmete, uspoređuju ih s tekstualnim vrelom i srodnim predmetima, opisujući njihovu pojavnost i fizičko stanje) i na smioniji intervencionizam arheologa i restauratora (koji zadiru u fizičku pojavnost starih spomenika, nerijetko dokidajući njihovu slojevitost i nakalemjenost formi kao tragova izvorne estetske nakane i naknadnih praktičnih uporaba). Bečki su stručnjaci, u ulozi sveučilišnih predavača, arhivskih i muzejskih djelatnika i konzervatora Središnjeg povjerenstva, sjedinjavali dvije vrste tretmana spomenika, a taj se način rada na interpretaciji kulturne baštine u Monarhiji može pratiti od Rudolfa Eitelbergera i Gustava Heidera do Theodora Sickela, Moritza Thausinga, Franza Wickhoffa, Riegla i Maxa Dvořáka.⁹ Split, koji je početkom XX. stoljeća bio provincijski gradić, zbog antičkih je spomenika već desetljećima bio u vrhu interesa austrijske, a zahvaljujući radu Frane Bulića i njegovih suradnika, i međunarodne stručne javnosti.

Povod dolasku predstavnika Drugoga odjeljenja Središnjeg povjerenstva Aloisa Riegla u Split u jesen 1903. godine bila je potreba preispitavanja i davanja mišljenja o rezultatima prve radne sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače.¹⁰ Ta je sjednica Povjerenstva održana od 11. do 17. travnja 1903. godine u uredu splitskog okružnog poglavarstva kao odgovor na njezin osnutak u lipnju 1902. prema odluci Ministarstva bogoštovlja i nastave.¹¹

⁹ O formaciji i djelu glavnih protagonista Bečke škole usp. J. von Schlosser, »Bečka škola povijesti umjetnosti«, *Bečka škola povijesti umjetnosti*, prev. i prir. Snješka Knežević, Zagreb 1999., 323-391.

¹⁰ Budući da se u tekstu spominju dva različita povjerenstva potrebno ih je razlučiti. *Središnje povjerenstvo* hrvatski je prijevod naziva *Central-Commission*, odnosno *Zentral-Kommission*. Ta je ustanova u nas kolokvijalno poznata pod nazivom *Centralna komisija*. Njezin naziv u Kukuljevićevu *Arkivu* bio je *c. kr. Središnje povjerenstvo za izpitivanje i održavanje starinskih građevinah*, a nakon 1910., kada se hrvatski u Dalmaciji počinje upotrebljavati kao službeni jezik, prijevod je također započinjao sa *Središnje povjerenstvo*. To je povjerenstvo nekoliko puta mijenjalo naziv: od 1850. do 1873. zove se *k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (c. kr. Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih gradjevina). Od reforme 1873. do 1911. predmeti su istraživanja i održavanja *umjetnički i povijesni spomenici*, a od 1911. ustanova se zove *k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege* (doslovno: c. kr. Središnje povjerenstvo za njegu spomenika). *Povjerenstvo Dioklecijanove palače* (Palastkommission) osnovano je 1903. godine i sastavljeno od predstavnika Središnjeg povjerenstva i *Austrijskog arheološkog instituta*, pokrajinskih i lokalnih vlasti te područnog konzervatora, a za svrhu je imalo očuvanje Dioklecijanove palače kao »najizvrsnijeg antičkog spomenika na području Monarhije«.

¹¹ Arheološki muzej–Split, knjižnica (nadalje: AMS-knjiž.), sign. VI g 3, stupac 55. W. Kubitschek, »Protokoll aufgenommen im Amte der k. k. Bezirkshauptmannschaft Spalato über die vom 11. bis 17. April 1903 stattgehabten Verhandlungen der von k.k. Ministerium für Kultus und Unterricht mit Erlaß vom 13. Juni 1902 Z. 19352 eingesetzten Spezialkommission zur Untersuchung des Diocletianischen Palastes in Spalato«, u: *Protokol 1e Sjednice Povjerenstva Dioklecijanove Palače u Splitu 11 do 17 Aprila 1903.*

Portret Aloisa Riegla, bda.at, 894887589

Osnivanje Povjerenstva Dioklecijanove palače bilo je rezultat napora istaknutih istraživača: arheologa i konzervatora Frane Bulića (1846.-1934.), potom historičara staroga vijeka, kustosa bečkoga *Kunsthistorisches Museum* i tek angažiranog člana Središnjeg povjerenstva, Wilhelma Kubitscheka (1858.-1936.) te dugogodišnjega predsjednika bečkoga Povjerenstva, baruna Alexandra von Helferta (1820.-1910.).¹² Bulić se u to doba našao u nezavidnu položaju između države, koja se zbog financijskih izdataka odricala vlasništva nad Palačom, potom općinske uprave, kojoj je država predavala ingerencije, i građana koji su htjeli ostvariti pravo upisa parcela u privatno vlasništvo.¹³ Zato je pokrenuo

¹² W. Kubitschek piše o ulozi i suradnji s Bulićem u tekstu »Zum Schutze des Palazzo di Diocleziano«, *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission*, III. serija, 1(1902), stupci 23-26. *Požrtvovna, gotovo herojska borba* koju ondje spominje odnosi se na Bulićevo opiranje uknjižbi dijelova zidina Palače u privatno vlasništvo.

¹³ Pokrajinsko je financijsko odvjetništvo, radi smanjenja izdataka za obnovu zidina i ispunjenja želja stanovnika, godine 1902. odobrilo uknjižbu parcela koje se oslanjaju na Palaču kao privatno vlasništvo. Kako je privatno vlasništvo bilo isključeno iz djelokruga Središnjeg povjerenstva, Bulić je smatrao da će tako veliki dijelovi zidina Palače ostati zarobljeni privatnim kućama, izloženi oštećenju i uništavanju prilikom pregradnji, dogradnji i rušenja. Usp. W. Kubitschek, *op. cit.* (12), 25-26. To je pitanje pokrenuto još 1885., kada je Bulić prigodom uvođenja *Zemljišnika za grad i općinu splitsku*, uknjižio Dioklecijanovu palaču kao državno vlasništvo. Bulićeva je teza bila da je Palača oduvijek bila u državnom vlasniš-

sudski spor i potpisivanje peticije, želeći dokazati da su zidine državno vlasništvo i da bi ih kao takve trebalo uknjižiti. Brošura *Il Palazzo di Diocleziano è la proprietà dello Stato* bila je prilog peticiji.¹⁴ Dalji se pokušaj očuvanja sklopa bilježi u Helfertovu prijedlogu zakona o zaštiti Palače u Carevinskom vijeću 1902. godine.¹⁵ Kako Vlada nije mogla dopustiti stvaranje zasebnog zakona o pojedinačnom spomeniku, u svrhu rješavanja problema zaštite Palače osnovano je Povjerenstvo Dioklecijanove palače. Na zasjedanju toga povjerenstva u 1904. godini Riegl će kao predstavnik Drugog odjeljenja Središnjeg povjerenstva odigrati ključnu ulogu.

Alois Riegl (1858.-1905.) kao povjesničar je umjetnosti do ulaska u redove Središnjeg povjerenstva i dolaska u Split postigao znatan ugled, koji je prelazio granice Monarhije. Pošto je od 1895. počeo predavati na bečkom Sveučilištu, od 1902. javio se u tisku s prvim kritikama još aktualnih zamisli stilskih restauratora koji su nakanili pregraditi glavni portal bečke katedrale.¹⁶ Riegl je početkom stoljeća – u skladu s uvjerenjem da je stiglo novo doba percipiranja, valoriziranja, interpretiranja i konzerviranja kulturne baštine te da njegovo djelo može unaprijediti taj proces – otkrio novo područje djelovanja, teoriju konzerviranja. Postavivši nova povijesno-umjetnička načela, utjelovljena u pojmu »umjetničko htijenje« (*Kunstwollen*), poput svojih se suvremenika počeo baviti emancipacijskim poslom, promjenom ustaljenih ukusa i preferencija. To se može vidjeti u njegovu svesrdnom posvećivanju donedavno anatemiziranim epohama poput baroka, kojem je drezdenski profesor Cornelius Gurlitt od osamdesetih godina XIX. stoljeća počeo posvećivati pozornost. Velik dio danas samorazumljivoga »ekumenizma« u recepciji svjetske kulturne baštine, u kojoj su i najmanji njezini dijelovi postali podjednako važni kao odavno prepoznata *remek-djela* ili su, Riegl ovim riječima, postali neizostavna karika u lancu povijesno-umjetničkog i kulturno-historijskog niza, dugujemo naraštaju talijanskih, francuskih, ali možda ponajviše spomenutih austrijskih i njemačkih povjesničara umjetnosti *fin-de-sièclea*. Kako su se Riegl i njemački kolege Gurlitt, Dehio i Clemen u to doba angažirali oko stvaranja novih konzervatorskih koncepcija, suprotnih stilskom restauriranju romantičara,

tvu (*ius proprietatis*), a da su građani imali pravo služnosti (*ius servitutis*). Usp. F. Bulić – Lj. Karaman, *op. cit.* (1), 270. Odgovor na to bio je nalog (od 22. listopada 1886.) dvorskog savjetnika Holenije iz Ministarstva bogoštovlja i nastave zadarskom Namjesništvu u kojem se navodi da Bulić ne razlikuje pojmove javnog dobra i javnog vlasništva. Održavanje i obnova značili bi velike izdatke za državu pa se tražio način da se zidine ne zavedu pod državno vlasništvo. Predloženo je rušenje onih zidova koji nemaju arheološku vrijednost, pa su se zidine Palače trebale početi upotrebljavati kao erarski kamenolom. Usp. AM-ST, knjižnica, VI g 3, stupci 37-44.

¹⁴ M. Bonačić Mandinić, »Kronologija Bulićeva života i rada«, *Don Frane Bulić*, katalog izložbe, prir. E. Marin, Split 1984., 100.

¹⁵ Usp. F. von Werner, »Innere Organisation und praktische Tätigkeit«, *Festschrift anlässlich des fünfzigjährigen Wirkens der k. k. Zentral-Kommission*, Beč 1903., 51, 93-94. Usp. i F. Bulić – Lj. Karaman, *op. cit.* (1), 270.

¹⁶ Riječ je o tekstu »Das Riesentor zu St. Stephan« u *Neue Freie Presse* od 1. veljače 1902., u talijanskom prijevodu kod S. Scarroccchia, *Teoria e prassi* (4), 163-169.

on (na tragu Thausinga i Heidera) nije htio ostati po strani.¹⁷ Uključujući se u rad Središnjeg povjerenstva, Riegl je svoj prvotni doprinos vidio u teorijskim publikacijama. Tako je i prije članka o bečkom portalu već 1901. godine pisao o važnoj temi povijesti umjetnosti i teorije konzerviranja: recepciji spomenika. U tekstu *Prirodno i umjetničko djelo* postavio je pitanje o razlozima promjena ukusa i sviđanja umjetničkih djela u različitim vremenima, stvarajući pretpostavke za uskoro razvijeni sustav vrijednosti (*Wertesystem*) u teorijskom djelu *Moderni kult spomenika*. Spomenuti sustav trebao je dobiti praktičnu namjenu, sankcioniranu zakonom o zaštiti kulturne baštine u Carevini. Ušavši u službu, angažirao se podjednako na polju teorije i praktičnih problema na najvažnijim državnim spomenicima, pa je među prvim povjesničarima umjetnosti pisao o problemu restauriranja slika, očuvanju sve aktualnijih povijesnih jezgri europskih gradova, a pred smrt je s Dehiom započeo polemiku o općim načelima konzerviranja.¹⁸

Riegl je 1903. postao glavni konzervator Drugog odjeljenja Središnjeg povjerenstva, koje se od reforme te ustanove 1873. godine bavilo crkvenim i profanim umjetničkim djelima srednjega vijeka i novoga doba (do konca XVIII. stoljeća). Pišući iste godine o staroj splitskoj jezgri, Riegl je u svom Izvješću naglasio da je svrha radne sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače bila utvrditi mjere potrebne za saniranje i konzerviranje zidina. Središnje je povjerenstvo podrazumijevalo da će te mjere biti dovoljne i za zaštitu srednjovjekovnih i novovjekovnih spomenika u starom dijelu grada od prodora modernizacije. No Povjerenstvo je, pisao je Riegl, pritom...

...zgrabilo priliku (...) te u krug rasprava uvuklo i one mjere kojih bi svrha bila iskapanjima i oslobađanjima istražiti dosada skrivene dijelove palače te bolje istaknuti već poznate, ali nedostatno uočljive dijelove.¹⁹

Rieglova je konstatacija značila mnogo više od administrativne bilješke: ona je upućivala na tihi sukob koncepcija u zaštiti spomenika na koncu XIX. i početku XX. stoljeća, koji se zbivao na jednom od najznačajnijih kasnoantičkih spomenika Europe.

¹⁷ U odnosu na spomenuti Riegllov tekst iz 1902., već su dvadesetak godina prije njega o projektu stilskog restauriranja glavnog portala bečke stolne crkve pisali Gustav Heider (*Saxa loquuntur. Ein Wort für die Erhaltung des gegenwärtigen Bestandes des Riesenthores von St. Stephan*, Wien 1882.) i Moritz von Thausing, koji iste godine piše o *phylloxera renovatrix*.

¹⁸ Rieglovi tekstovi *Naturwerk und Kunstwerk* (1901.), *Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich* (1903.), *Zu Frage der Restaurierung von Wandmalereien* (1903.), *Die Restaurierung der Wandmalereien in der Heiligenkreuzkapelle des Domes auf dem Wawel zu Krakau* (1904.) i *Neue Strömungen in der Denkmalpflege* (1905.) objavljeni su na talijanskom kod S. Scarrocchia, *Teoria e prassi* (4), 143 i dalje. Dehio je izazvao Riegla svojim izlaganjem *Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert*, Strassburg 1905., naglašavajući prije svega nacionalnu važnost kulturne baštine.

¹⁹ A. Riegl, *op. cit.* (5), stupac 333.

Rezultati prve sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače

Protokol prve (radne) sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače, održane u travnju 1903., tiskan je u tisuću primjeraka. Dokument je imao neobičnu sudbinu: spaljen je zbog kontroverzne izjave dvorskog savjetnika Holenije da će se zidine Palače moći iskoristiti kao »erarski kamenolom«. Prema Bulićevoj bilješci na trećoj stranici te tiskovine, zbog toga su sačuvana samo dva primjerka dokumenta: jedan u Arheološkom muzeju u Splitu, a drugi kod Kubitscheka u Beču. Iz protokola se doznaje da su uz predstavnike okružnog poglavarstva, namjesništva i općine stručni dio Povjerenstva činili predstavnici Središnjeg povjerenstva Kubitschek i Bulić te ravnatelj *Austrijskoga arheološkog instituta* Otto Benndorf s arhitektima Georgom Niemannom i Wilhelmom Wilbergom.²⁰

Osim nazočnih predstavnika političke uprave, koje Riegl u svom Izvješću imenuje kao zagovornike rušenja stambenih zgrada radi otvaranja pogleda prema sačuvanim antičkim objektima, mnogi elementi upućuju na to da je glavni zagovornik arheološkog pristupa na travanjskom sastanku Povjerenstva Dioklecijanove palače 1903. bio Bulić. Iz protokola Povjerenstva vidljivo je da se on skupa s gradonačelnikom Milićem i namjesničkim vijećnikom Pichlerom zalagao za uklanjanje kapela sv. Barbare i sv. Roka na Peristilu.²¹ Benndorf je, uz još nekoliko članova, na toj sjednici izrazio čuđenje što su vrijedne građevine s početka XVI. stoljeća trebale biti porušene.²² Bulićev je prijedlog uključivao i uklanjanje kapela u Protironu, zajedno s mletačkim lukom i natpisom Franje I. iz 1818. godine. Taj je prijedlog odbio Niemann, ističući da zidovi kapelica služe kao potpornji pročelju Protirona. Pritom je istakao da u slučaju očuvanja postojećeg stanja, treba obnoviti i preslicu na istočnoj kapeli.²³

Već se na toj sjednici, i prije Rieglova pravorijeka iz Izvješća, može nazrijeti razlika u percipiranju baštine u središtu i periferiji Carevine, iako je Bulić bio dobro obaviještena osoba, obrazovana u bečkom *Arheološko-epigrafskom seminaru*, koji je pohađao i Riegl. Naime, dok je Benndorf, kao arheolog s iskustvom rada u Samotraki i Efezu te na sveučilištima u Pragu i Beču, već osjetio duh vremena i počeo uvažavati konzervatorske prigovore koji su se, osim na stilske restauratore srednjovjekovnih katedrala i plemićkih gradova, mogli odnositi i na odveć znatizeljne arheologe u osjetljivim i slojevitim historijskim naseljima, Bulić je slijedio zamisli arheologa-restauratora prve polovice XIX. stoljeća. One, dakako, ne znače zastarjelost ili rigidno neprihvatanje Ruskinovih, Boitovih i srednjoeuropskih načela konzerviranja, jer će se restauratorski intervencionizam na arheološkom nasljeđu pojaviti i između dva rata u Mussolinijevu Rimu, od car-

²⁰ AMS-knjiž., VI g 3, stupac 57. Predstavnici Okružnog poglavarstva u Splitu bili su: okružni poglavar Alexander v. Pichler te nadinžinir i predstojnik Okružnog građevnog odjela Achilles Savo. Predstavnici Namjesništva bili su viši okružni liječnik dr. Jakob Malvić i dr. Dragomir Dominis iz Dalmatinskoga financijskog odvjetništva. Predstavnik općine bio je splitski gradonačelnik i predsjednik Okružnog suda u miru Vicko Milić.

²¹ AMS-knjiž., VI g 3, stupac 63.

²² AMS-knjiž., VI g 3, stupac 64.

²³ AMS-knjiž., VI g 3, stupci 65-66.

skih foruma do Velabra i Via del mare, a uskoro se pojavio i u prvim istraživačkim radovima rimskog arhitekta i urbanista Gustava Giovannonija.

Bulićeve zamisli proizlaze i iz lokalnog poimanja restauriranja u Splitu 19. stoljeća. Ne moramo odlaziti daleko u europske zemlje kako bismo pronašli njegove idejne srodnike: već se u grafičkim prikazima Roberta Adama ilustrira razlika između slikovite ruševine i izvorne arhitekture Palače. Ruševine Palače potakle su i Bulićeva prethodnika Francesca Carraru (1812.-1854.) da četrdesetih godina XIX. stoljeća predloži uklanjanje prigradnji u kasnoantičkom sklopu. Carrara je tako već u lipnju 1845. godine pisao Okružnom poglavarstvu o potrebi »ogoljivanja« (*denudamento*) splitske katedrale od naknadnih slojeva.²⁴ Bulić, koji se s poštovanjem odnosio prema Carrarinu radu i arhivskoj građi (spašenoj njegovim zalaganjem), kao arheolog se zalagao za nastavljjanje ideje otkrivanja antičkog spomenika na štetu kasnijih slojeva.

Važan dio protokola iz travnja 1903. zauzela su praktična, pa i danas aktualna, pitanja sanitarija i stanovanja, kao i vlasništva parcela uz ostatke Palače. Zato je predložen osnutak zasebnoga sanitarnog povjerenstva, radi rješavanja problema nečisti i oborina koje su ispuštane u substrukture Palače.²⁵ Na poticaj namjenskičkog vijećnika Pichlera, predloženo je da se uredba iz 1886. godine, kojom se država odrekla prava vlasništva nad ostacima Palače, stavi izvan snage te da se poduzmu mjere da se državu upiše u zemljišne knjige kao vlasnika onih dijelova Palače koje drugi ne mogu dokazati kao svoje vlasništvo. Državi je k tome trebalo priznati pravo izvlaštenja uz nadoknadu, pravo skrbništva nad ostacima Palače koji nisu u njezinu vlasništvu, kao i dispozicijsko pravo kojim bi se odstupalo od dalmatinskog građevnog reda od 15. veljače 1886. O gradnjama je trebalo izvješćivati Povjerenstvo Dioklecijanove palače te mu dati pravo prigovora i žalbe protiv naloga i odluka građevne službe.²⁶

Kako je spomenuto, prve oblike aktualnih konzervatorskih koncepcija (no ne i potpuno osuđivanje restauratorskih intervencija) formulirao je arheolog Otto Benndorf (1838.-1907.), predavač na *Arheološko-epigrafskom seminaru* Bečkoga sveučilišta.²⁷ Građevno stanje Palače prema njegovu je mišljenju bilo dobro, tako da za održavanje nisu bili potrebni veći izdaci. Slijedeći svoje arheološke interese, istraživačke je radove, snimanje i objavljivanje neistraženih dijelova smatrao jednako važnima kao i održavanje sklopa. Ipak, za razliku od Bulića, on je isprepletenost građevina različitih epoha smatrao vrijednošću, a oslobođanja (*Freilegungen*) iznimkama na posebno zanimljivim dijelovima, što bi se provodilo postupno, ako bi to dopuštali komunalni interesi i novčana sredstva. Benndorf

²⁴ Usp. R. Adam, *The Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, London 1764., tab. VI (*General Plan of the Palace restored*) i tab. VIII (prikaz Kriptoportika). Za Carrarine planove o izoliranju spomenika u Palači usp. M. Špikić, *Konzervatorsko djelovanje splitskog antikvara Francesca Carrare*, disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb 2007., 227-231, o čemu uskoro u posebnoj studiji.

²⁵ AMS-knjiž., VI g 3, stupac 69.

²⁶ AMS-knjiž., VI g 3, stupac 85.

²⁷ AMS-knjiž., VI g 3, stupci 72-76. Usp. i Th. Brückler – U. Nimeth, *Personenlexikon zur Österreichischen Denkmalpflege*, Wien 2001., 22.

Portret Otta Benndorfa, Arheološki muzej Split, fotoalbum Arheološko-epigrafskog seminara.

je stoga preporučio sanacijske zahvate poput popravaka, zamjene dotrajalog materijala, podupiranja i sidrenja.

Valja primijetiti da se u Benndorfovim stajalištima ne nazire decidirana uputa lokalnoj upravi i Buliću kako djelovati. Ugledni je arheolog dao općenite smjernice, kojima je nedostajala precizna odredba o djelovanju na konkretnim, problematičnim lokalitetima. Stoga ne čudi da su se u spisima pojavili planovi za naredno desetljeće, koji su uključivali oslobađanje i/ili iseljenje zgrade Biskupije i dviju ruševnih kuća pokraj katedrale, dviju kuća sa stražnje strane kriptonice, kao i rješavanje problema prostora Zapadnih vrata i sanitarnih uvjeta u podrumima. Benndorf je ipak pripremio teren za strukovni i upravni dijalog, pa je Ministarstvu bogoštolja i nastave predložio osnutak stalnog Povjerenstva Dioklecijanove palače, koje bi izravno potpalo pod Ministarstvo, a kao analogiju je naveo posebno povjerenstvo za plemićki grad Karlštejn u Češkoj, na kojem su pod vodstvom Josefa Mockera koncem XIX. stoljeća izvedeni opsežni radovi stilskeg restauriranja. Povjerenstvo bi prema toj zamisli činili okružni poglavar kao predsjedatelj, predstavnik Ministarstva, splitski načelnik, konzervator I. i II. odjeljenja, član bečkoga Središnjeg povjerenstva, arhitekt koji bi snimao i nadzirao radove, predstojnik Okružnoga građevnog odjela i predstavnik Arheološkog instituta, uz mogućnost sazivanja Pokrajinskog financijskog odvjetništva ili stručnjaka u pojedinim područjima.

Benndorf je smatrao da će za sanacijske radove u 1903. godini biti potreban iznos od 4.000 kruna, a u 1904. i 1905. godini po 6.000 kruna. Predložio je da se nakon 1906. godine i predviđenog završetka radova na zvoniku, koji su državu godišnje stajali 60.000 kruna, tijekom pet godina za oslobađanja i sanacijske

radove godišnje izdvoji 30.000 kruna, što bi ukupno činilo 150.000 kruna. Zamišljeno je da se svim kreditima omogući dvogodišnji rok upotrebe te godišnje podnošenje izvješća i obračuna Ministarstvu. Povjerenstvu Dioklecijanove palače trebalo je omogućiti otklanjanje svih ugroza, trenutno provođenje neodgodivih sanacijskih mjera, dok su se oslobađanja trebala provoditi pošto Ministarstvo odobri zaključke godišnjeg zasjedanja.

Raslojavanje kompetencija i njihovo stapanje na lokalnoj razini

Benndorfov prijedlog za bolje funkcioniranje rada u Splitu upućuje na jasnu percepciju važnosti Dioklecijanove palače u državnim tijelima te u stručnim krugovima. S obzirom na to da se Palača sastojala od različitih povijesnih slojeva, sugerirajući komponente povijesne i estetske/starosne vrijednosti koje su u XIX. stoljeću izazivale polemike, njome su se bavili i različiti stručnjaci. Rasprave o sudbini i očuvanju Palače nisu se zbivale u doba petrificirane normativne estetike nego u Rieglovo prijelazno »doba borbe«. Ta se borba vodila upravo između zagovornikâ povijesne i starosne vrijednosti, to jest između zagovornika intervencije i oslobađanja izvornoga djela od kasnijih dodataka, i pobornika Ruskinove ideje poštovanja autentične stvari i spomeničke slojevitosti.

Važnost historijske naracije – kao relikta romantičarskih zanosa i nacionalnih emancipacija prve polovice XIX. stoljeća – te autentičnog dokumenta i pojave kakvoće izvorne stvari umjetničkoga djela, osjeća se i u formaciji austrijskih istraživača u drugoj polovici XIX. stoljeća. Proces raslojavanja historijskih znanosti u Monarhiji kulminirao je na prijelazu s XIX. na XX. stoljeće, kada je započeto i njihovo institucionalno osamostaljivanje. Ustanova koja se u austrijskom dijelu Monarhije bavila zaštitom kulturne baštine bilo je, 1850. godine osnovano, Carsko kraljevsko središnje povjerenstvo. Ono je 1873. godine podijeljeno u tri odjeljenja: I. za pretpovijest i klasičnu starinu, II. za umjetničke predmete i objekte srednjovjekovnog i novovjekovnog razdoblja i III. za pomoćne povijesne znanosti, među kojima je osobito mjesto zauzimala arhivistika. Mjesta konzervatora svakoga od tih odjeljenja u pojedinim pokrajinama bila su počasna te su popunjavana iz redova istaknutih osoba u pojedinim strukturama.²⁸ U nekim je pokrajinama zbog nedostatka školovanoga kadra dolazilo do spajanja ingerencija. Bulić je tako, iako školovanjem više usmjeren na klasičnu filologiju i arheologiju nego na povijest umjetnosti, obnašao dužnost konzervatora za sva tri odjeljenja u više srednjodalmatinskih kotareva.²⁹

Najznačajnija osoba za klasičnu arheologiju u Austriji u to je vrijeme bio Otto Benndorf. *Austrijski arheološki institut* (Österreichisches archäologisches

²⁸ AMS-knjiž., sign. XXVII d 49, Statut Središnjeg povjerenstva iz 1873., čl. 9.

²⁹ Bulić je od 1869. studirao klasičnu filologiju i slavistiku na bečkom Sveučilištu. *Arheološko-epigrafski seminar* pohađao je kod Benndorfa, a 1878. položio ispit iz arheologije i epigrafije. Usp. M. Bonačić Mandinić, *op. cit.* (14), 71-73. Bulić je 1903. bio konzervator za sva tri odjeljenja u kotarevima Imotski, Hvar, Makarska, Metković, Sinj i Split. Usp. N. N., »Personalstand« od 31. siječnja 1903., *Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission*, III. serija, 2 (1903.), XII.

Institut), kojem je tada bio na čelu, osnovan je 15. ožujka 1897. godine.³⁰ Pod ovlast Instituta potpalo je upravljanje državnim muzejima u Akvileji, Puli, Zadru i Splitu, a u djelokrugu vođenje i nadgledanje radova na području klasične arheologije, organiziranje arheoloških putovanja, ekspedicija, iskapanja, izdavaštvo, nadzor svih subvencioniranih iskapanja i vođenje studija austrijskih stipendista u inozemstvu.³¹ U zadaću Središnjeg povjerenstva i dalje su spadali povijesno-umjetnički i konzervatorski aspekti bavljenja tim razdobljem, proučavanje te očuvanje, održavanje i popravljavanje spomenika. U srednjodalmatinskom prostoru tako su u osobi Frane Bulića sjedinjene funkcija ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu (ovlast Instituta) i funkcija konzervatora svih triju odjeljenja Središnjeg povjerenstva.

Arheološka koncepcija istraživanja i očuvanja Palače

Carrarini su prijedlozi o ogoljivanjima iz petoga desetljeća proizlazili iz klasicističkog favoriziranja antičkih spomenika nauštrb kasnijih slojeva. U Dalmaciji je ona osnažena početkom XIX. stoljeća pod francuskom upravom. Istodobno s planovima Napoleona i ministra Montaliveta za arheološka istraživanja, oslobađanja i anastilozu antičkih građevina u srcu Rima te za novu regulaciju oko Palatina i na Pinciu, Marmontova je uprava donijela plan za uređenje Splita, u kojem se pojavila ideja oslobađanja ostataka Palače od kasnijih dogradnji.³² Na tragu prethodnika iz doba francuske uprave, arhitekt i konzervator Vicko Andrić (1793.-1866.) izradio je detaljne projekte obnove pojedinih objekata unutar Palače koji su u pravilu uključivali izoliranje antičkih građevina, rekonstrukcije i afirmaciju suvremenog stvaralaštva. Andrić je na zanimljiv način sjedinio učenjački interes kulta antike, prihvaćen početkom stoljeća za školovanja u Rimu, i zahtjeve javne, *uporabne* vrijednosti Palače, zbog koje je careva rezidencija pretvorena u grad.³³ Monumentalnost i kvaliteta objekata unutar Palače poticala je niz autora (Francesco Lanza, Eitelberger, Alexander Conze, Benndorf, Heinrich Ferstel, Alois Hauser, Bulić) na pokušaj rekonstrukcije njezina izvornog izgleda.

Arheološka koncepcija istraživanja i očuvanja Palače prije Rieglova angažmana u Splitu ponajbolje je definirana u tekstu Wilhelma Kubitscheka iz 1902. godine.³⁴ Koncepcija teksta kao i neke formulacije upućuju na to da se koristio Bulićevom brošurou *Il Palazzo di Diocleziano è la proprietà dello Stato*. Vidljivo je i da se s njim dopisivao i pratio najnovija zbivanja vezana za Palaču. Kada je Riegl postao glavni konzervator II. odjeljenja, Kubitschek je postao glavni kon-

³⁰ Usp. F. von Werner, *op. cit.* (15), 39-40. Nakon osnutka Instituta, neko je vrijeme bilo nesređeno pitanje odnosa I. odjeljenja Središnjega povjerenstva i Arheološkog instituta. Zato je 1898. ažuriran Statut Središnjeg povjerenstva, gdje se navodi da Povjerenstvo treba postupiti usklađeno s Institutom te očekivati njegovu potporu. AMS-knjiž., sign. 51 b 14, Statut Središnjeg povjerenstva iz 1899., čl. 1.

³¹ F. von Werner, *op. cit.* (15), 39-40.

³² O Francuzima u Rimu J. Jokilehto, *op. cit.* (3), 79-82 i R. Ridley, *The Eagle and the Spade. The Archaeology of Rome during the Napoleonic era 1809-1814*, Cambridge 1992., 47-93.

³³ D. Kečkemet, *Vicko Andrić, arhitekt i konzervator 1793-1866*, Split 1993., 67-142.

³⁴ W. Kubitschek, *op. cit.* (12), stupci 23-26.

Portret Wilhelma Kubitscheka, Arheološki muzej Split, fotoalbum Arheološko-epigrafskog seminara

zervator I. odjeljenja.³⁵ U njegovu se tekstu ističe jedinstvenost Palače, ali i loši životni uvjeti unutar zidina.

Od dvaju glavnih putova koji se protežu od jednih do drugih vrata, onim od morskih vratašca pa do Zlatnih vrata ne može se uopće proći vozilom, a drugi je preuzak za promet te stoga beznačajan u odnosu na ulice uz vanjske strane Palače. U Palači živi siromašno stanovništvo, u građevinama koje su nerijetko potpuno suprotne sanitarnim propisima. Taj dio grada osim jedne ljekarne i jedne drogerije nema nikakvih važnijih trgovina. Zidine Palače pri procvatu bi gospodarskog života mogle postati žrtvom razvoja tih siromašnih dijelova grada.³⁶

Pišući o problemima o kojima su tada raspravljali sudionici njemačkih *Dana konzerviranja*, Kubitschek je otvorio temu koju su uskoro nastavili Gustavo Giovannoni (razmatrajući »graditeljsko prorjeđivanje«, *diradamento edilizio*) i Cornelius Gurlitt (naglašavajući važnost održavanja povijesne slike grada, *Stadtbild*). Prateći tradicionalne antikvarno-arheološke interese i vjerujući u potrebu higijenskog tretiranja grada, Kubitschek se založio za iseljavanje stanovništva i stvaranje arheološkog areala u središtu grada. Površina koja bi se žrtvovala radi iskapanja antičkih ostataka bila bi znatno manja od onih u Rimu ili Delfima. U svakom je slučaju Kubitschek ponovio stari zahtjev, postavljen nakon posjeta cara Franje I.

³⁵ N. N., »Personalstand«, *Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission*, III. serija, 4 (1905.), VI. Vežanost Kubitscheka i Bulića vidi se i u foto albumu *Arheološko-epigrafskoga seminara*, koji je Bulić ostavio u Arheološkom muzeju u Splitu. U maloj su knjižici na 6. stranici fotoportreti studenata Bulića i Wickhoffa, na stranici 7 Kubitscheka, a na stranici 8 mladoga Riegla i Josipa Brunšmida. Album iz Bulićeve ostavštine donedavno nije bio poznat izvan Hrvatske, pa je u nas već publicirani portret mladoga Riegla povodom stogodišnjice njegove smrti 2005. u Austriji izazvao iznenađenje.

³⁶ W. Kubitschek, *op. cit.* (12), stupac 24.

godine 1818.: iznova arhitektonski snimiti sve ostatke Palače. Jedna od podloga za rad Povjerenstva Dioklecijanove palače u travnju 1903. godine bio je izvadak iz Zemljišnih knjiga s popisom svih kuća ugrađenih u Palaču, skupa s njihovim katastarskim česticama, ulicom i kućnim brojem, brojem stanara te procjenom vrijednosti u krunama. Pretpostavljeni ukupni iznos izdataka tada je procijenjen na 4 602 170 kruna.³⁷ Pri kraju teksta Kubitschek je upozorio na nezahvalnu ulogu koju je Bulić imao u lokalnoj sredini te na napore konzervatorske službe, koji bi, usprkos dugogodišnjem zalaganju za zaštitu manje vrijednih predmeta i objekata, mogli rezultirati uništenjem *dragulja inventara* Palače.

Naglasci iz Rieglova Izvješća

Rieglovo je Izvješće dakle imalo odrediti buduće postupanje. S jedne su strane Benndorf i Niemann, osim arheološkog interesa, pokazivali razumijevanje prema postojećem urbanom kontekstu i vrijednosti raznolikih slojeva. S druge je strane Kubitschek predlagao radikalnu transformaciju siromašnim stanovništvom naseljenoga središta Palače iz prostora kojim je dominirala čista funkcionalnost u prostor opsežnih arheološko-restauratorskih radova. Katastarski obrisi stambenih kuća nisu prema njegovu mišljenju trebali biti predmet žalovanja, što su zastupali i splitski uglednici iz istraživačkih i upravnih krugova. Rieglov se tekst stoga može tumačiti kao neka vrsta pravorijeka, koji je trebao zadovoljiti zahtjeve sustava vrijednosti, tada razmatrane u *Modernome kultu spomenika*.

Izvješće se sastoji od tri dijela: u prvom se navode okolnosti koje su dovele do njegova sastavljanja, u drugom se navode i razmatraju sporne točke rezultata travanjskog Povjerenstva, a u trećem se daju zaključci i mišljenja. Iako je Riegl raspravljao o tri lokaliteta na kojima se trebala zbiti reintegracija izvornoga spomenika (Mauzoleja, Jupiterova hrama, Zapadnih vrata), glavnina teksta odnosi se na staru biskupsku palaču, stradalu u požaru 1924. godine. Budući da se Povjerenstvo Dioklecijanove palače zalagalo za arheološke interese nauštrb kasnijih povijesnih slojeva, Riegl je razmotrio sudbinu zgrade čije je rušenje a potom i istraživanje antičkih ostataka tražilo Povjerenstvo.

Analizirajući vrijednosti zgrade Biskupije, Riegl je naveo da u Splitu postoji više kvalitetnijih građevina istoga stila te shodno tome Biskupija ima određenu, no ne i pretjeranu povijesno-umjetničku vrijednost (*kunstgeschichtlicher Wert*). Ona je jedna od palača kakvih u Splitu ima, pa joj se vrijednost prepoznaje u pojednostima uresa (balustrada, profilacija otvora, natpis). Primjenjujući najnovije teorije recepcije kulturne baštine i sustava vrijednosti, Riegl je upozorio na potrebu poštovanja starosne (*Alterswert*) i komemorativne vrijednosti (*Erinnerungswert*). Iako je nije otvoreno spomenuo, ambijentalnu je vrijednost podrazumijevao pišući da je Biskupija bitna komponenta u uskim ulicama karakterističnim za Split. To su argumenti kojima su se u to doba u obrani starih gradova i slikovitih ulica služili ili počeli služiti ugledni arhitekti, urbanisti i povjesničari umjetnosti poput Camilla Sittea, Charlesa Balsa, Giovannonija i Gurlitta. Suočen s argumentima arheologa, koji su zagovarali uklanjanje Biskupije, kao i s lokalnom zajed-

³⁷ AMS-knjiž., VI g 3, stupci 27-36.

nicom, koja je isticala sanitarne razloge uklanjanja građevine, pokušao je iznaći kompromisno rješenje rušenjem samo jednoga, jugozapadnog krila sklopa. Kod rušenja kuća Jožević i Romagnolo sa stražnje strane krstionice Riegl je upozorio na mogućnost gubitka ambijentalne vrijednosti ulice, ali i na kvalitativan dobitak koji bi bio ostvaren uklanjanjem kuća.³⁸ Uklanjanje daščara u propugnakulu zapadnih gradskih vrata za njega je potpuno neproblematično. Kod pitanja obnove luka na pročelju kuće Burić-Krušević na Peristilu, Riegl je tražio da se vlasti ne miješaju u privatno vlasništvo te da spriječe trošenje javnoga novca na obnovu privatnoga posjeda.

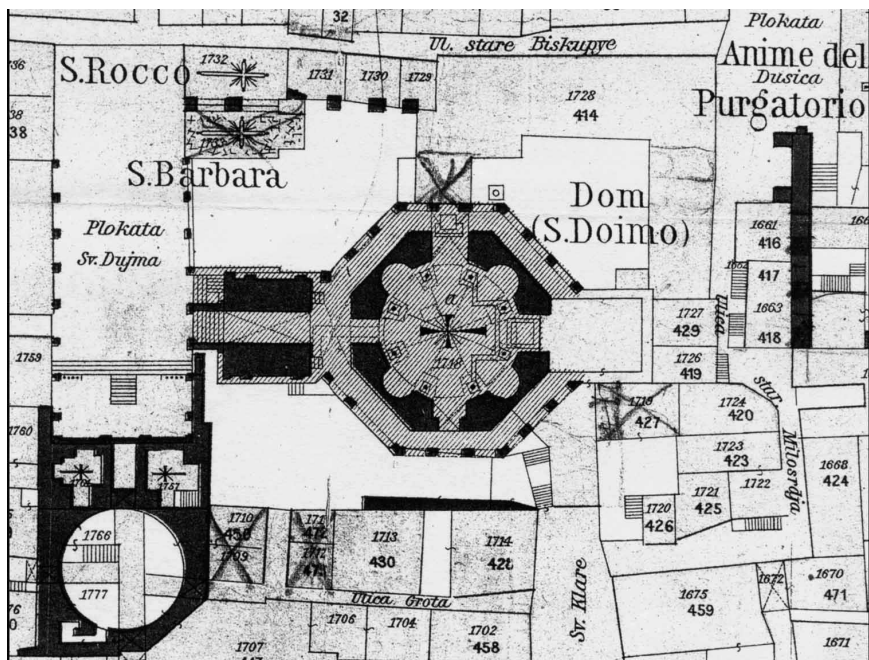
Riegl je veliku pozornost posvetio mogućem gubitku ambijentalne vrijednosti koju posjeduju Biskupija i pojedine kuće ili građevni blokovi s pojedinim objektima oko katedrale i krstionice, na štetu tradicionalne i u javnosti prihvaćene ideje »oslobađanja« spomenika koji »dominira« ambijentom. To otprije proklamirano i u nestručnim krugovima prihvaćeno načelo u suštini je tražilo da između retorički naglašenoga i restauriranjem istaknutog *središnjeg* spomenika i promatrača ne smiju stajati »neskladni« objekti.³⁹ Riegl je u svojem shvaćanju gradskoga ambijenta kao svojevrsnog kolektivnog umjetničkog htijenja bio blizak europskim kolegama, koji su ideju održavanja (*Instandhaltung*) umjesto restauriranja (*Wiederherstellung*) i hipotetičkog nadomještanja ili integriranja počeli prenositi s pojedinačnih objekata na ulice i trgove.⁴⁰ K tomu, Rieglova sklonost prema slikovitosti splitskih ulica, prema „štimungu“ i podrazumijevanom efektu iznenađenja kod šetača čini se u skladu sa stajalištima izricanim na aktualnim *Danima konzerviranja*. Tako, dok su 1900. na prvom *Danima* u Dresdenu njemački povjesničari umjetnosti i arhitekture došli do svijesti o jednakovrijednosti (*Gleichwertigkeit*) svih povijesnih arhitektonskih stilova s aspekta održavanja spomenika, na trećem su susretu 1903. godine u Erfurtu Gurlitt i teoretičar gradogradnje Josef Hermann Stübben raspravljali o odnosu staroga i novog te o problemu izoliranja spomenika zbog praktičnih i estetskih razloga. Iste je godine Giovannoni u članku *Restauriranje spomenika i nedavni kongres povjesničara* pisao da arhitekt-restaurator mora poznavati i najmanje dijelove postojeće cjeline, uzimajući u obzir sve ambijentalne značajke.⁴¹

³⁸ Imena vlasnika kuća preuzeta iz A. von Pichler, »Protokoll über die am 17., 18. und 19. Oktober 1904. im Bureau des Leiters der Bezirkshauptmannschaft Spalato abgehaltene erste Sitzung der Kommission zur Erhaltung, Pflege und Erforschung des Diocletianischen Palastes in Spalato«, *Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission*, III. serija, 3 (1904.), stupac 415.

³⁹ Načelo je vrijedilo i na zagrebačkom Kaptolu nekoliko godina poslije, kada je vrijednost noviteta Bolléove restaurirane katedrale dovela do odluke o rušenju Bakačeve kule i renesansnih zidina. O kontekstu tih ideja usp. Z. Jurić, »Zaštita spomenika u teorijama gradogradnje u Srednjoj Europi 1870.-1918.«, *Prostor* 27/1 (2004.), 1-16.

⁴⁰ Pojmove prenosimo iz teksta Hermanna Muthesiusa »Die Wiederherstellung unserer alten Bauten«, objavljeno u N. Huse, *op. cit.* (3), 118-121.

⁴¹ O njemačkim *Danima konzerviranja* usp. izvješća u A. von Oechelhaeuser (prir.), *Denkmalpflege. Auszug aus den stenographischen Berichten des Tages für Denkmalpflege* I. i II, Leipzig 1910. i 1913., *passim*. O Giovannoniju usp. G. Giovannoni, »I restauri dei monumenti e il recente congresso storico«, u: *Dal capitello alla città*, prir. G. Zucconi, Milano 1997., 97-102.

Arheološki muzej Split, knjižnica, VI g 3, Prilog Protokolu prve sjednice Povjerenstva
 Dioklecijanove palače, plan Dioklecijanove palače, detalj 1.
 (Prekriženi su objekti Buličeve intervencije koje označavaju poružene objekte.)

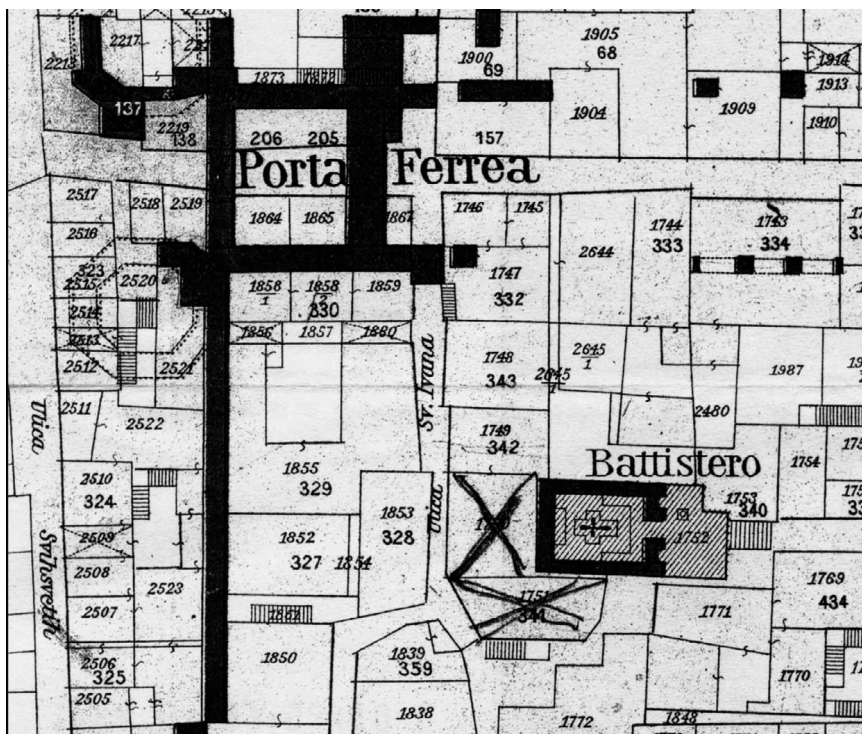
Riegl je morao biti upoznat sa stajalištima svojih njemačkih kolega, čija je djela čitao ili recenzirao.⁴² Na kraju teksta stoga nije propustio konstatirati da antički, srednjovjekovni i novovjekovni spomenici u jednakoj mjeri zaslužuju zaštitu, zazivajući još jednom donošenje zakona o zaštiti spomenika.

Na nekoliko mjesta Riegl se založio za očuvanje autentičnosti. Zanimljivo je da je kod krstionice tražio poštovanje postojećega stanja, odbijajući mogućnost postavljanja zaštitnog metalnog lima ponad gologa bačvastog svoda.⁴³ Slično je i kod pitanja rekonstrukcije preslice na istočnoj kapeli Peristila, jer obnovu dopušta samo ako bi postojeći ostaci dopuštali rekonstrukciju. Riegl u tom zahtjevu anticipira ideje značajnoga sljedbenika Cesarea Brandija, koji je 1963. godine u *Teoriji restauriranja* pisao o potencijalima fragmenta i legitimnosti interveniranja.⁴⁴

⁴² Već je 1902. objavio osvrt na Gurlittovu *Geschichte der Kunst* pod naslovom »Eine neue Kunstgeschichte« u *Wiener Zeitung*. Tekst je pretiskan u *Gesammelte Aufsätze* 1929., 43-50. Primjerke tiskanih izvješća s *Dana konzerviranja* nalazimo i u knjižnici Zemaljskog povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u Zagrebu, koja se danas nalazi u Ministarstvu kulture RH.

⁴³ Već se u doba Josipa Čobarnića (1789.-1852.), drugoga ravnatelja Muzeja starina u Splitu, 1830-ih godina pojavljuje problem uzurpacije krova krstionice i propuštanja vlage na svodovima zbog tadašnjega rušenja srednjovjekovnog zvonika. Usp. AMS, Arhiv Muzeja (nadalje AM), Čobarnićevi dopisi Okružnom poglavarstvu, 4. prosinca 1832. i 25. lipnja 1838.

⁴⁴ Usp. C. Brandi, *Teoria del restauro*, Torino 2000., 13-47 i C. Brandi, »Il restauro«, u: *Il restauro. Teoria e pratica*, prir. M. Cordaro, Roma 1999., 15-34.

Arheološki muzej Split, knjižnica, VI g 3, Prilog Protokolu prve sjednice Povjerenstva Dioklecijanove palače, plan Dioklecijanove palače, detalj 2. (Prekriženi su objekti Bulićeve intervencije koje označavaju porušene objekte.)

Zalaganjem za autentičnost Riegl je otvorio i problem minimalne intervencije, jer bi rušenje Biskupije i sagledavanje iz daljine zahtijevalo rekonstrukciju periptera, dok sagledavanje iz blizine dopušta fragmentarnu očuvanost.

Temeljna Rieglova ideja sastojala se od ublaživanja dotad prevladavajućega kulta antike i isticanja prava srednjovjekovnih i novovjekovnih slojeva na postojanje i suživot s antičkim. Pritom je inzistirao da:

Središnje povjerenstvo oktogonu, ako bi on i prestao imati funkciju katedrale, ne bi željelo oduzeti osebjuni karakter Božje kuće koji ima već tisuću godina i dulje.

Bio je to odgovor na (vjerojatno izvorno Bulićevu) tvrdnju u protokolu travanjskog Povjerenstva »da se nakon izgradnje nove katedrale može očekivati izručivanje sadašnje katedrale pod pasku konzervatora«. ⁴⁵ Tu se zorno očituje sukob arheološke i povijesnoumjetničko-konzervatorske koncepcije proučavanja i očuvanja Palače. Rezultat je to višedesetljetnog razvitka koncepcija u Europi, započetih u kultu antike na početku XIX. stoljeća, a sazrelih u snošljivijem ozračju engleskih, francuskih, talijanskih, njemačkih i austrijskih pobornika konzerviranja na početku XX. stoljeća.

⁴⁵ A. Riegl, *op. cit.* (5), stupac 341.

Riegl je u Splitu boravio ujesen 1903., a 21. listopada zaključio je svoje Izvješće, iznijeto na sjednici Središnjeg povjerenstva u Beču 6. studenog 1903.⁴⁶ Svoja je stajališta iz Izvješća iznio u listopadu iduće godine u Splitu kao glavni konzervator II. odjeljenja Središnjeg povjerenstva, na zasjedanju Povjerenstva Dioklecijanove palače, održanom od 17. do 19. listopada 1904. godine.⁴⁷ Položajem uglednoga sveučilišnog profesora i glavnoga konzervatora, koji je svršio i Benndorfov seminar arheologije i epigrafije, stvorio je protutežu zagovornicima arheoloških radova i urbanih preinaka u splitskom Povjerenstvu. Tekst *Der moderne Denkmalkultus, Sein Wesen, seine Entstehung*, koji je u Austriji označio prekretnicu prema novoj, konzervatorskoj koncepciji očuvanja baštine, objavio je iste, 1903. godine.⁴⁸ Iako je već bio obolio, prihvatio je mjesto glavnoga konzervatora, pa je njegovim riječima i ta činjenica zasigurno davala dodatnu težinu.⁴⁹ Sustav vrijednosti baštine (*Wertesystem*) postuliran u navedenom djelu zamišljen je kao raščlamba vrijednosti, služeći kao alat nove konzervatorske metodologije. Riegl je već osvjedočeni senzibilitet, koji je doveo do rađanja novih pojmova u povijesti umjetnosti, primijenio u novom izazovu, recepciji kulturne baštine. Sustav vrijednosti vodio je prema reformi dotadašnjih konzervatorskih teorija, razvijenih od Thorvaldsenova i Viollet-le-Ducova do Ruskinova i Boitova doba. Iako je upozorio na aporije u konzervatorskom odlučivanju, tekst je prije svega trebao, smatrao je Riegl, dokinuti državni i nacionalni egoizam. Ideja altruizma, koja je pomogla prepoznavanju dojučerašnjih marginalija, upućivala je i na nove smjerove u konzerviranju. Oni su imali zajedničku crtu u suprotstavljanju predaji stilskoga restauriranja. U tekstu *Zakon o zaštiti spomenika*, koji je u izvornom izdanju spojen s *Modernim kultom spomenika*, vidi se da su teorijska i pravna misao trebale doživjeti skladan spoj.

⁴⁶ Riegl je službeno imenovan glavnim konzervatorom 4. siječnja 1904. uredbom Ministarstva bogoštovlja i nastave. Usp. N. N., »Personalstand«, *Mitteilungen der k.k. Zentral-Kommission*, III. serija, 4 (1905.), VI. Funkciju je, čini se, obnašao i ranije, o čemu usp. K. Kobald, »Allgemeines Entwicklungsbild«, u: *Festschrift anlässlich des fünfzigjährigen Wirkens der k.k. Zentral-Kommission*, Beč 1903., 15. O datumu sjednice Središnjega povjerenstva vidi zaglavlje teksta u: A. Riegl, *op. cit.* (5), stupac 333. U Splitu je boravio i ranije, točnije u svibnju 1899., kada ga je Bulić proveo po Splitu i odveo u Salonu i Knin k Luji Marunu. Usp. AMS – Knjiga posjetitelja Salone, 12. svibnja 1899. i dokument br. 53 (pismo Benndorfa Buliću od 5. svibnja 1899. o dolasku Riegla u Split). Na pozadini pisma Bulić je zapisao da je Riegl boravio u Splitu od 9. do 13. svibnja i da je s njim 11. svibnja obišao Knin.

⁴⁷ A. von Pichler, *op. cit.* (38), stupci 409-419.

⁴⁸ A. Riegl, *Entwurf einer gesetzlichen Organisation der Denkmalpflege in Österreich*, Beč 1903. Djelo se sastoji od tri dijela: »Wesen und Entstehung des modernen Denkmalkultus«, »Das Denkmalschutzgesetz« (Zakon o zaštiti spomenika) i »Bestimmungen zur Durchführung des Denkmalschutzgesetzes« (Odredbe za provedbu Zakona o zaštiti spomenika). Prvi se dio može čitati u hrvatskom prijevodu L. Jirsak pod naslovom »Moderni kult spomenika. Njegova bit, njegov nastanak« u: M. Špikić, *op. cit.* (7), 349-411.

⁴⁹ O Rieglovoj bolesti i konzervatorskom angažmanu usp. J. von Schlosser, *op. cit.* (9), 372-373.

Povijesna i umjetnička vrijednost bile su, prema Rieglovu mišljenju, jedine koje je prepoznavalo XIX. stoljeće. Tu se krila pristranost i isključivost u vrednovanju. Riegl je spomenike dijelio na namjerne (*gewollte*), koji su izvorno zamišljeni kao spomen na djela ili sudbine i na nenamjerne (*ungewollte*), kojima tek moderni promatrački subjekti pridaju određene vrijednosti. Sustav vrijednosti baštine podijelio je na komemorativne (starosna, povijesna i namjerna komemorativna vrijednost) i trenutačne (uporabna i umjetnička, unutar koje razlikuje i vrijednost noviteta i relativnu umjetničku vrijednost). Umjetnička je vrijednost relativna i trenutačna jer umjetničke vrijednosti prošlih vremena cijesimo samo ako odgovaraju suvremenom umjetničkom htijenju. U XIX. stoljeću zbilo se sukob između poklonika povijesne i starosne vrijednosti, a motivacija za interveniranje na spomenicima ili za njihovo očuvanje bila je nacionalno-egoistična. Uvjeren u dolazak snošljivijih vremena, optimistički je pisao da će XX. stoljeće donijeti altruizam i kult starosne vrijednosti.

Na primjeru Biskupije prati se primjena toga sustava u analizi vrijednosti. K tomu, na kraju Izvješća naglašava se da s antičkim ostacima isprepleteni srednjovjekovni i novovjeki dijelovi unutar Palače imaju jednako pravo postojanja kao i antički, stoga ih je podjednako potrebno zaštititi stvaranjem zakona o zaštiti spomenika. Taj je zakon bio veliki izazov, privlačeći stručnjake u Središnjem povjerenstvu, ali i izvan austrijskih granica.⁵⁰ Riegllov zakonski prijedlog bio je samo jedan u nizu odbijenih zbog straha privatnika i crkvenih vlasti od dodatnih financijskih opterećenja i zadiranja u privatno vlasništvo.

Sukob koncepcija na sjednici Povjerenstva Dioklecijanove palače 1904. godine

Na pitanju rušenja ili očuvanja Biskupije može se iščitati i sučeljavanje pobornika povijesne i starosne vrijednosti, dvaju naraštaja, dviju vizija, dviju struka, dvaju sustava vrijednosti i dvaju pogleda na načela restauriranja. Pobornici arheološke koncepcije smatrali su da je vrijednost antičkih prostora unutar Palače tolika da bi dopustila iseljavanje stanovništva i rušenje prigradnji, što bi pak omogućilo stvaranje arheološkog areala i temeljitu restauratorsku ekstirpaciju. Blaža je varijanta te opcije proučavanje pojedinih građevina i ostataka Palače kod njihova rušenja ili pregradnje. Konzervatorska je koncepcija, konačno, zastupala ideju suživota antičkih, srednjovjekovnih i novovjekovnih građevina uz poštovanje njihovih povijesno-umjetničkih, starosnih i ambijentalnih vrijednosti.

Kulminacija se zbila na sjednici Povjerenstva 1904. godine, gdje s jedne strane susrećemo Bulića, Niemanna i lokalnu zajednicu, a s druge Benndorfa i Riegla.⁵¹ Benndorf se zalagao za blažu varijantu, odbijajući oslobađanje u »moder-

⁵⁰ Rieglovo pozivanje da se donese zakon o zaštiti spomenika pripada duhu vremena. Na prijelazu se stoljeća tako pojavljuju brojne publikacije o toj tematici, kao i studije o europskim državnim upravama za konzerviranje. Usp. N. N. *Normative der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, Wien 1883., A. von Wussow, *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kulturstaaten der Gegenwart*, 2 sv., Berlin 1885., G. Baldwin Brown, *The Care of Ancient Monuments*, Cambridge 1905. i K. Holey, *Ein Denkmalschutzgesetz für Österreich*, Wien 1911.

⁵¹ Usp. u čitavom poglavlju: A. von Pichler, *op. cit.* (38), stupci 414-417.

nom« smislu te riječi i ograničavajući se na istraživanje i rekonstruiranje izvornog izgleda katedrale i krstionice uz uvjet da ne djeluje štetno u drugim važnim interesima. Riegl se tada složio s rušenjem dviju kuća iza krstionice (slika 5), pod uvjetom da se oslobađanje ograniči samo na te dvije kuće te da se ne stvaraju dalje praznine unutar Palače. Niemann, općinska uprava, namjesnički vijećnik Pichler, gradonačelnik Milić, ravnatelj gimnazije Zlendić i biskupski ordinarijat zalagali su se za rušenje Biskupije, očito smatrajući da su postojeće građevine manje vrijedne od antičkih slojeva. Riegl je smatrao da bi rušenje građevine koja potječe iz XVII. stoljeća sa stanovišta javne zaštite spomenika imalo teške i dalekosežne posljedice te da se to pitanje ni u kom slučaju ne treba riješiti s obzirom na lokalnu komociju, nego da treba brižno odvagnuti i uzeti u obzir povijesnu i starosnu vrijednost građevine te njezin položaj unutar Palače u cjelini.

Bulić je obnovljenu želju za rušenjem Biskupije obrazložio jasnim stanovištem prema baroknoj arhitekturi: Biskupija je sagrađena tek (*sic*) 1677. godine na temeljima starije zgrade stradale u požaru, a splitski su je biskupi napustili prije osamdeset godina te je tek pred koju godinu adaptirana u trgovine, pa s povijesnog i povijesno-umjetničkog stajališta nema vrijednosti. Usto, glavna vrata, kao jedini pažnje vrijedan komad na zgradi, ne nude ništa osobito. Tomu je dodao i da su se prvi prijedlozi rušenja pojavili prije trideset godina te da su ih Ministarstvo i Središnje povjerenstvo već odobrili. U zidovima i temeljima nalaze se ostaci arkada koji su povezivali istočna i zapadna vrata Palače, a sama je splitska općina bila spremna preuzeti financijsku obvezu oko rušenja. Riegl je prosvjedovao na sva opravdanja.

Promatrajući stvar iz perspektive istraživanja antičkih dijelova oko katedrale te djelovanja katedrale i zvonika na sliku grada, Niemann je zauzeo stajalište da stara Biskupija nema povijesno - umjetničke ili umjetničke vrijednosti. S obzirom na to da se teško može prosuditi buduće djelovanje skupina zgrada u prostoru sa starom Biskupijom ili bez nje, predložio je da na sljedećem zasjedanju podastre nacрте. Riegl se složio s tim prijedlogom, uz izričit sud da Niemannove skice smatra zanimljivima i vrijednima poštovanja, ali neobveznima za konačni ishod. Pozornost je usmjerio na to da su pojedini članovi Povjerenstva pristali zadovoljiti se reduciranom verzijom rušenja koju je on predložio, pri čemu bi glavna zgrada Biskupije ostala očuvana.

U Izvješću iz 1903. godine Riegl je donošenje odluke o rušenju ili očuvanju Biskupije prepustio Ministarstvu, kojem je, osim stručnog mišljenja, važan argument za odluku bila potreba financijskog ulaganja. Financiranje restauratorskih radova u pravilu je bilo takvo da je dio sredstava osiguravala lokalna zajednica, dio pokrajinska vlada, a dio Ministarstvo. Država je u svojim subvencijama uvijek bila poslovično škrta i precizna.

Stvaranje arheološke zone za sobom bi povlačilo iznimna financijska sredstva, iseljavanje stanovništva, otkup kuća, financiranje arheoloških iskapanja i oslobađanja, konzerviranja i prezentiranja, dnevnicе radnika i nadzor, s prvenstvenom motivacijom udovoljavanja znanstvenoj radoznalosti. Čak je i reducirana verzija financijskih ulaganja, iznesena na prvoj sjednici Povjerenstva Diodoklecijanove palače, bila iznimno ambiciozna. Možda su se prijedlozi temeljili na

svijesti o višegodišnjim značajnim državnim ulaganjima u restauriranje zvonika sv. Duje, potičući maštu učenjačke i upravne elite Splita.

Konzervatorska je koncepcija proizašla iz kritike restauratorskih intervencija uz naglašavanje vrijednosti svih povijesnih slojeva, autentičnosti i ambijenta. No ta se konzervatorska doktrina poklopila sa štedljivošću državne blagajne. Prisiljena birati između opcija, država je odabrala drugu, temeljenu na očuvanju *statusa quo* uz manje intervencije na pojedinim zgradama. Stoga je odobrila održavanje redovitih sjednica Povjerenstva Dioklecijanove palače, otkup i rušenje pojedinih kuća, sanacijske i konzervatorske radove te zadovoljavanje znanstvene radoznalosti odobrenjem projekta arhitektonskog snimanja vidljivih ostataka Palače. Razmjeri tih intervencija nisu ni izdaleka dosegli nakane spomenute u Kubitschekovu tekstu.

Nakon Rieglove smrti 1905. godine, njegov sljedbenik Max Dvořák nastavio je razvijati njegovu teoriju.⁵² Kao vršitelj dužnosti glavnoga konzervatora II. odjelenja Središnjeg povjerenstva redovito je sudjelovao na sjednicama Povjerenstva Dioklecijanove palače, koje su se održavale do 1914. godine, objavljujući izvješća sa sjednica u *Priopćenjima* (Mitteilungen). Povjerenstvo je Dioklecijanove palače 1909. godine povjerilo arhitektu Niemannu izradu nacrtu koji će sačuvati staru Biskupiju na sjeveru mauzoleja, a ta bi građevina istodobno zadovoljila potrebe prometa u onome dijelu grada, i estetske prohtjeve.⁵³ Tako je u posljednjim godinama Monarhije barem privremeno zaključeno jedno značajno poglavlje iz povijesti zaštite spomenika na hrvatskome tlu. Na tragu purifikacijskih koncepcija, koje su proširene prvo na antičkim a potom i na srednjovjekovnim građevinama Europe, arheološko-restauratorsko interveniranje zbog promjene koncepcija i uspostave Rieglova sustava vrijednosti doživjelo je kratkotrajno osporavanje. Kratkotrajno, jer su razaranja u Prvom svjetskom ratu a potom i totalitarno poistovjećivanje Mussolinijeva režima s rimskom *arheološkom* baštinom uzdrmali temeljne postulate konzervatorske teorije, koja je u Rieglovo i Dvořákovo doba u spomeniku vidjela paradigmu biološkog postojanja, osporavajući mogućnost njegova pomlađivanja.⁵⁴ Rieglov se tekst stoga može čitati kao emancipacijski dokument, u kojem su načela altruizma i snošljivosti prema starosnoj vrijednosti – kao dijelovi teorijske predaje zaštite spomenika Europe i svijeta – primijenjena na jedan od naših najvažnijih spomenika.

⁵² J. Jokilehto, *op. cit.* (3), 219. Dvořák nasljeđuje Riegla na funkciji glavnoga konzervatora, a Wickhoffa na mjestu redovnoga profesora povijesti umjetnosti na bečkom Sveučilištu. Urednikom umjetničke topografije postao je 1907., radeći na preustroju službe zaštite na osnovu ideja i načela koje je iznio Riegl. U djelu *Katechismus der Denkmalpflege* iz 1916. naglasio je konzervatorsko stajalište integralnog očuvanja spomenika, nijećući vrijednost obnova u čistom stilu provedenih u XIX. stoljeću zbog nepoštovanja starosne vrijednosti i vrijednosti autentičnosti.

⁵³ F. Bulić, Lj. Karaman, *op. cit.* (1), 275.

⁵⁴ O planovima talijanske uprave za okupacije Splita 1941. usp. I. Brock, »Spalato romana. La missione della Reale Accademia d'Italia a Spalato 29. 9. – 3. 10. 1941«, *Kulturna baština* 34 (2007.), 173-228.

Prilog:

Alois Riegl

Izvjješće o analizi provedenoj na nalog predsjedništva C. kr. Središnjeg povjerenstva radi čuvanja interesa srednjovjekovnih i novovjekovnih spomenika unutar nekadašnje Dioklecijanove palače u Splitu

Povjerenstvo koje se u travnju 1903. okupilo radi Dioklecijanove palače u Splitu trebalo je prije svega ispuniti zadaću utvrđivanja svrsishodnih mjera za očuvanje ostataka Palače u njihovu trenutačnom stanju. Predsjedništvo C. kr. Središnjeg povjerenstva isprva nije smatralo potrebnim izaslati posebnog zastupnika II. odjeljenja na sjednicu Povjerenstva budući se uglavnom radilo o saniranju (*Sicherstellung*) Dioklecijanovih zidina u njihovu današnjem stanju te, očuvanjem tih zidina, o spašavanju srednjovjekovnih i novovjekovnih spomenika starog dijela Splita od prodora modernizacije. Povjerenstvo je međutim zgrabilo priliku koja se sama od sebe nudila, kako bi prešlo izvorno postavljene granice područja rasprave te u krug rasprava uvukla i one mjere kojih bi svrha bila iskapanjima i oslobađanjima (*Freilegung*) istražiti dosada skrivene dijelove palače te bolje istaknuti već poznate, ali nedostavno uočljive dijelove.

Oslobađanje antičkih dijelova Palače prema sadašnjem stanju stvari ne znači ništa drugo doli uklanjanje srednjovjekovnih i novovjekovnih prigradnji i pregradnji unutar Palače. C. kr. središnje povjerenstvo, koje očuvanju i proučavanju antičke palače posvećuje vrlo veliko zanimanje, ne bi ipak smjelo zaboraviti brigu o splitskim srednjovjekovnim i novovjekovnim spomenicima te se tako pojavila zadaća provjere u kojoj su mjeri, s dužnim poštovanjem, zaključci spomenutog Povjerenstva, po svojoj prirodi primarno vođeni interesima u korist antičkih ostataka Palače, spojivi s pravom srednjovjekovnih i novovjekovnih spomenika na postojanje. Rješavanje ove zadaće predsjedništvo C. kr. Središnjeg povjerenstva povjerilo je potpisanim, koji je u nastavku zapisao rezultat svojih istraživanja.

Zahtevi travanjskog povjerenstva, u kojima se traže oslobađanja, tiču se današnje katedrale, današnje krstionice i nekadašnjih zapadnih vrata Palače.

Na katedralnom trgu Povjerenstvo traži »da općina poruši staru biskupiju (*Episkopium*), što će državi biti besplatno, te rušenje dviju ruševnih neunosnih kuća koje je država već otkupila«. Kako bi se jasno spoznala namjera na kojoj se temelji ovaj zahtjev, mora se u cijelosti obuhvatiti situacija na današnjem katedralnom trgu. Oktogon katedrale sa svojim peripterom donedavno je bio potpuno okružen kućama i kioscima. Danas su u najmanju ruku potpuno nestale one građevine koje su se najbliže oslanjale na katedralu, tako da susjedne zgrade vrlo malo dodiruju antičku centralnu građevinu. Kako to pokazuje tlocrt, na zapadu se s druge strane zvonika, koji se nadovezuje na oktogon, proteže Peristil, koji vodi od karda do Rotunde (pretpostavljenog vestibula samih stambenih prostora Palače). Na sjevernoj strani, uz katedralu, niz stupova Peristila zatvara kapela sv. Roka, koju je zbog njezina ranorenesansnog pročelja Povjerenstvo s pravom označilo kao svakako vrijednu očuvanja. Sjeverno od katedrale proteže se relativno dugi

građevni korpus nekadašnje Biskupije (biskupske palače), na tlocrtu označen br. 1728, koji s jedne strane čini cjelinu sa Sv. Rokom i malim međugrađevinama br. 1729, 1730 i 1731, dok se s druge strane na istoku jedno krilo zaobilazno pruža prema jugu te napokon jednim drugim krilom koje se također pruža prema jugu, ali započinje zapadnije, čini cjelinu s peripterom oktogona, ovo posljednje na mjestu gdje je interkolumnij periptera u ranija vremena umetanjem zidova postao kapelom sv. Dujma te time postao dijelom unutarnjeg prostora oktogona. Na sjevernoj se strani, kako to poučava tlocrt, rasprostiru dva umjereno prostrana dvorišta (danas međutim zauzeta šutom, drvećem, drvenim zvonikom i mnogim drugim), koja su razdvojena posljednje spomenutim jugozapadnim traktom biskupije.

Istočna strana katedrale danas je relativno najviše okružena dogradnjama. Sam je antički oktogon u XVII. stoljeću na toj strani morao dopustiti jednostrani produžetak pravokutnim korom; južnije se pruža današnja sakristija, na koju se na zapadnoj strani izravno oslanjaju stube što vode do današnjih ulaznih vrata u katedralu. Istočno od navedene prigradnje kora nalaze se danas još nastanjene kuće br. 1726 i 1727, na jugoistoku kuća 1719, koju je država otkupila a stanari napustili. Pet kuća, 1720-1724, s tim kućama naizgled čine jedinstven građevni blok, doduše ne u tolikoj mjeri u kojoj to čine spomenute tri kuće, koje se neposredno nadovezuju na katedralu.

Konačno, na južnoj strani na antičkim supstrukcijama od opeke visine podija oktogona načinjenog od kamenih kvadara, a od njega odvojen uskim jarkom, stoji niz privatnih kuća, od kojih je država nedavno otkupila one označene brojem 1711 i 1712 te ih se trenutačno ruši. Ostalim kućama u tom nizu, br. 1709, 1710, 1713 i 1714, namijenjena je ista sudbina.

Želja lokalnih krugova, koje su u Povjerenstvu zastupali c. kr. okružni poglavar i gradonačelnik Splita, usmjerena je tome da se sve građevine koje okružuju katedralu postupno, prema sredstvima koja će se staviti na raspolaganje, otkupe i sruše, kako bi se oko katedrale dobio prostrani trg, time donijelo svjetlo i zrak u dio grada u Palači te katedralu učinilo vidljivom sa svih strana. Tim se sanitarnim i umjetničkim postulatima pridružuje shvatljiva želja arheologa da spomenutim oslobađanjima dobiju priliku u najbližoj okolini oktogona pomno istražiti antičke ostatke. Povjerenstvo je uzelo u obzir te želje kada je preporučilo uklanjanje biskupije i dviju otkupljenih kuća. Ako se pod tim smatraju kuće br. 1711 i 1712, čini se da je poticaj koji je dalo Povjerenstvo već ispunjen, budući će te kuće, kako je već spomenuto, u nekoliko dana zauvijek nestati. No ako se »obje kuće« shvati tako da je jedna od njih sklop koji čine br. 1711 i 1712, tada bi se drugom kućom smatralo onu br. 1719.

Potpisanom je tako obveza provjeriti povijesno - umjetničku i starosnu vrijednost biskupije i kuće br. 1719 te time omogućiti procjenu vrijednosti sanitarnih, umjetničkih i arheoloških prednosti koje bi se postigle rušenjem.

Biskupija je niska građevina s početka baroknog razdoblja, čiji su pravilno uslojeni kameni kvadri na fugama brižljivo zaglađeni. Prozorski otvori ulične strane ni svojim odnosom prema zidu niti detaljima obrade ne pretendiraju na umjetničko uvažavanje. Tek okvir portala s obrađenim kvadrima (*bossierte Qua-*

der) i gređem ukrašenim natpisom privlači pogled; tko kroz portal uđe u hodnik te, prohodavši ga, stupi u dvorište, zamijeti iznad prolaza prozor s balustradom i konzolama sa strana.

Biskupija prema tome bez sumnje ima određenu povijesno - umjetničku vrijednost, koju umanjuje okolnost da se u Splitu nalazi više svjedoka istoga stilskog pravca, k tomu još bogatije izvedbe. Bez zadržske se pokazuje znatna starosna vrijednost građevine, koja se oslanja na simpatično obojene stare smečkasto-žute kamene kvadre, ali i na skromne odnose koji gotovo podsjećaju na srednjovjekovni način. Biskupija uživa starosnu vrijednost i kao bitna komponenta za karakteristično uske ulice staroga Splita. Biskupiju tako treba označiti spomenikom određene komemorativne vrijednosti, te se stoga preporučuje detaljno preispitati sve argumente za i protiv njegova rušenja prije nego li se odluči na zgradu položiti rušilačku ruku.

Među razlozima koji dolaze do izražaja u korist rušenja biskupije, zastupanje onih arheološke prirode mora ostati pridržano zagovornicima tih interesa u Povjerenstvu. Ovdje stoga treba razmotriti samo umjetničke i sanitarne razloge. Argumente za kojima se poseže u umjetničkim razmatranjima trebalo bi prije konačne odluke podvrći detaljnoj reviziji. Traži se naime oslobađanje spomenuto u naslovu kako bi se antičku građevinu moglo sagledavati kao cjelinu, što je danas u mnogo većem stupnju moguće nego koje desetljeće prije, iako još uvijek ne u potpunosti. Izgleda da se pritom još nije uzelo u obzir da bi za peripter zbog njegova ruševnog stanja, u kojem bi trebao ostati i u budućnosti, u smislu slikovitosti bilo povoljnije kada bi ga se prezentiralo u fragmentarnom sagledavanju iz blizine nego u slobodnom sagledavanju iz neke udaljenosti, koje bi kao završnu točku perspektive tražilo zatvorenu cjelinu (koju bi se stoga postiglo samo temeljitim kompletiranjem). U svakom je slučaju pogled na peripter, u kakvu se sada može uživati iz dvorišta biskupije u kojem su zasađena stabla, u toj mjeri očaravajući da bi se, prije nego li se odluči na radikalnije promjene, trebale odvagnuti sve umjetničke posljedice.

Napokon bi trebalo postaviti pitanje može li se završetak trga dobivenog rušenjem Biskupije prema istoku (ruševina nekoliko arkada) i zapadu (stražnja strana Sv. Roka) oblikovati na zadovoljavajući način, budući da i u tom smjeru nedostaju preduvjeti za privlačnu vizuru (*Fernbild*).

Sanitarni obziri, na kojima se ustraje kao argumentu za rušenje Biskupije, zaslužuju međutim obvezno poštovanje. Možda bi bilo dovoljno potpuno porušiti povijesno beznačajne kuće na južnoj strani (1709 i 1710, 1713 i 1714), a od Biskupije u najgorem slučaju porušiti jugozapadni trakt, pri čemu bi se na sjevernom dijelu stvorilo relativno usko, ali dugo dvorište, a na južnom jedno takvo dvorište znatnih dimenzija. Upadljivim treba označiti da lokalni čimbenici najviše težište polažu upravo na uklanjanje Biskupije te se čini da uklanjanjem te zgrade obećavaju izniman uspjeh u sanitarnom smislu. Sudbina Biskupije, kakva god ona bila, trebala bi utjecati i na njezine zapadne produžetke 1729-1731, a to bi podrazumijevalo prethodno rješavanje pitanja budućeg uređenja kapele sv. Roka, možebitno i kapele sv. Barbare.

Kuća br. 1719 svojim se pročeljem, koje čini pozadinu malog dvorišta, is-

postavlja kao djelo XV. stoljeća te stoga ima povijesnu vrijednost, koju pak nadmašuju one brojnih drugih splitskih kuća istoga stila; nadalje joj je svojstvena apsolutna starosna vrijednost. Rušenje ove kuće, ako se time samo želi postići oslobađanje katedrale, čini se trenutačno sve prije nego hitnim. Ako se naime pri oslobađanju konzekventno ima u vidu samo čisto antička jezgra kompleksa, u skladu s tim trebao bi otpasti i kor sagrađen u XVII. stoljeću, što trenutačno nikako nije zamislivo, jer je izgradnja nove katedrale potpuno neizvjesna. Budući da isto to vrijedi i za sakristiju, privremeno će iz programa rušenja trebati potpuno isključiti građevinski blok povezan s tim dvjema gradnjama. Uostalom, upravo kuće 1720-1727 sa svojim izbočenim i uvučenim zidovima, stubama, uskim pročeljima i oštrim uglovima tvore slikovitost ulice, koje bi se tek vrlo nerado trebalo odreći.

Pri krstionici zahtijeva izvješće Povjerenstva kupnju i rušenje dviju kuća sa stražnje strane. Nijedna od njih gotovo da uopće nema povijesno-umjetničku vrijednost; njihove oskudne karakteristike čine i nedvojbeno postojeću starosnu vrijednost vrlo skromnom. Za gubitak obiju komemorativnih vrijednosti stražnji bi zid krstionice sa svojim reljefnim frizom nakon njegova oslobađanja nudio bogatu naknadu. Još uvijek treba odgovoriti na pitanje bi li danas zatvorena slika uskih uličnih nizova uklanjanjem dviju kuća pretrpjela znatan prekid a da trg, koji bi se time stvorio, ne bi nudio odgovarajući umjetnički nadomjestak, jer bi on onda na sjevernoj strani bio omeđen ogoljenom osnovnom konstrukcijom zida (*Rohbauwand*).

Na zapadnim gradskim vratima Povjerenstvo preporučuje kupnju i rušenje četiriju kuća ugrađenih u gradska vrata. Protiv ovog zahtjeva sa stanovišta interesa srednjovjekovnih i novovjekovnih spomenika nema prigovora, jer se u ovom slučaju radi o uklanjanju beznačajnih daščara. Bočni prostori (propugnakul, op. prev.), između kojih vodi ulični prolaz, zahtijevat će nekakvo ispunjenje, što bi možda najsvrsishodnije bilo postići pokretnim prodajnim mjestima.

Potpisani prema tome misli kako o razmotrenim trima zahtjevima Povjerenstva, koji se tiču oslobađanja na katedralnom trgu, krstionici i zapadnim gradskim vratima, treba preporučiti sljedeće.

Vežano uz oslobađanja na katedralnom trgu, C. kr. Središnje povjerenstvo treba upozoriti Ministarstvo bogoštovlja i nastave na postojeću povijesnu vrijednost, pogotovo na starosnu vrijednost Biskupije. Odluku o tome treba li dati prednost komemorativnoj vrijednosti, koja zahtijeva očuvanje biskupije, ili rušenjem postignutim arheološkim, umjetničkim i sanitarnim vrijednostima treba prepustiti Ministarstvu. Svakako bi trebalo preporučiti privremeno očuvanje kuće br. 1719.

Vežano uz oslobađanja krstionice ne bi bilo nikakvih načelnih prigovora zahtjevima Povjerenstva već samo valja upozoriti na time možebitno uvjetovan negativan utjecaj na trenutačnu umjetničku kvalitetu slike ulica oko krstionice.

Vežano uz oslobađanja zapadnih gradskih vrata, jednako bi se tako trebalo suglasiti sa zahtjevima Povjerenstva, uz želju da se bočni prostori, koji će se dobiti rušenjem četiriju kućica, ispune pokretnim prodajnim mjestima.

Potpisani misli kako na kraju treba dati odgovarajuće opaske o nekim drugim točkama spomenutima u Protokolu povjerenstva, iako one nisu izričito spo-

menute u konačnim zahtjevima, te ih preporučiti uvažavanju C. kr. Središnjeg povjerenstva.

Nužnim označeno pokrivanje vanjske površine bačvastoga svoda krstionice, koje bi se sa stanovišta solidnosti najsvrsishodnije trebalo izvesti od metalnoga lima, trebalo bi ipak, ako je to ikako moguće, izbjeći, jer bi neizbježna posljedica bila nagrđivanje karaktera antičkih formi, koje čini goli kameni bačvasti svod.

Preslicu na lijevoj kapeli na ulazu u Rotundu, čija se obnova proglašava nužnom »zbog ljepote«, treba obnoviti samo ako njezini komadići, koji navodno leže unaokolo, dopuštaju potpunu i gotovo cjelovitu rekonstrukciju (*Wiederherstellung*) izvornika.

Dopunjavanje nedostajućeg komada luka na zapadnoj strani Peristila (na kući Burić-Krušević br. 337) ne bi trebalo, kako to stoji u zahtjevu, provesti kada vlasnici s time budu sporazumni, nego samo ako vlasnici to sami budu zatražili te za to snosili troškove.

Naposljetku je potrebno nespornost, koji možebitno proizlazi iz opaske u Protokolu »da se nakon izgradnje nove katedrale može očekivati izručivanje sadašnje katedrale pod pasku konzervatora«, od samog početka suočiti s objašnjenjem da C. kr. Središnje povjerenstvo oktogonu, ako bi on i pretao imati funkciju katedrale, ne bi željelo oduzeti osebusni karakter Božje kuće, koji ima već tisuću godina i dulje.

Potpisani misli da ovo izvješće ne može završiti bez upozoravanja na to da upravo opći interes za očuvanjem srednjovjekovnoga i novovjekovnog starog Splita, povijesno tako bogato povezanog s antičkim ostacima, s njegovim neusporedivim i nenadomjestivim ugođajem, barem jednako tako hitno i uvjerljivo zahtijeva stvaranje zakona o zaštiti spomenika koji bi osigurao njegov integritet kao što ga zahtijeva samo pretežno znanstveni interes za očuvanjem ostataka antičke palače.

Beč, 21. listopada 1903.
Alois Riegl

THE ALOIS RIEGL REPORT CONCERNING
DIOCLETIAN'S PALACE OF 1903

Franko Ćorić
Marko Špikić

The paper contains a translation of and commentary on the text of Alois Riegl *Report on an analysis carried out at the order of the presidency of the K. und. K. central commission for the sake of preserving the interests of the medieval and modern monuments within the one-time Diocletian's Place in Split*, placing it in the context of the time it was written. Riegl was the chief conservator of the 2nd division of the central commission for the study and maintenance of artistic and historical monuments; he gave his opinion of the problems related to the preservation of the structures within the palace of Diocletian. He came to Split to examine the results of the first session of the Diocletian's Palace Commission of 1903. The basic problem was concerned with the issue of either keeping or removing several structures in the centre of the complex that interfered with the view onto the well preserved ancient buildings (Mausoleum, Temple of Jupiter and the propugnaculum of the Western Gate). The focus of Riegl's viewpoints laid out in the report and then presented at the session of the commission from October 17 to October 19, 1904, in Split was oriented towards the preservation of the diocesan building, as against the wishes of Bulić, Georg Niemann, Wilhelm Kubitschek and representatives of the local community. In his report, Riegl employed the value system of the cultural heritage developed in the work *Modern Cult of Monuments*, published in that same year, 1903. At the session of the palace commission in 1904 about the question of the preservation of the diocesan building there was a clash between adherents of archaeological and of ancient values, that is, a confrontation of visions professions, generations, value systems and views of the principle of monumental conservation.

Adherents of the archaeological viewpoint (F. Bulić, G. Niemann, W. Kubitschek, the local community and provisionally O. Benndorf) thought that the palace was so important that it would justify depopulating the area around the palace and demolishing later buildings. This would allow the creation of an archaeological area and systematic research. In a milder version of the first option (Benndorf, 1903) a study of individual buildings and remains of the Palace was offered during the demolition of buildings or their rebuilding, in this case, the demolition of the diocesan building. Adherents of the milder, conservatorial conception (Riegl above all and partially Benndorf too) offered the idea of the coexistence of Roman period, medieval and modern buildings, with respect for their historical and artistic, ancient and ambient values. Aware that absolute conservation was impossible, Riegl was ready for a compromise; in the case of the diocesan building (Bishop's Palace), he allowed the possibility of removing the smaller south-western wing. Weighing of the arguments and making the decision concerning the future of the Bishop's Palace building were left to the Ministry of Religion and Teaching. Forced to choose between the two options, the state chosen the

second, based on the preservation of the status quo with the necessary smaller interventions to individual buildings.

In the office of chief conservator of the second division of the central commission, Riegl put forward a new understanding of the value of the heritage, and personally urged the expansion of the idea of altruistic motivation for the protection of monuments, through a clear conservatorial viewpoint that he promoted within the Viennese school of art history and the Austrian conservation community.

In contrast to the discriminating attitude of the classicists and the stylistic restoration of the 19th century by archaeologists and architects-restorers, at the beginning of the 20th century the view adopted by Riegl, as art historian and champion of the conservation approach, was one of a pluralism of values within the palace complex. From this point of view the report was supposed to help to change attitudes to the study and preservation of the remnants of the palace, that is, to its comprehension as a stratified historical assemblage.